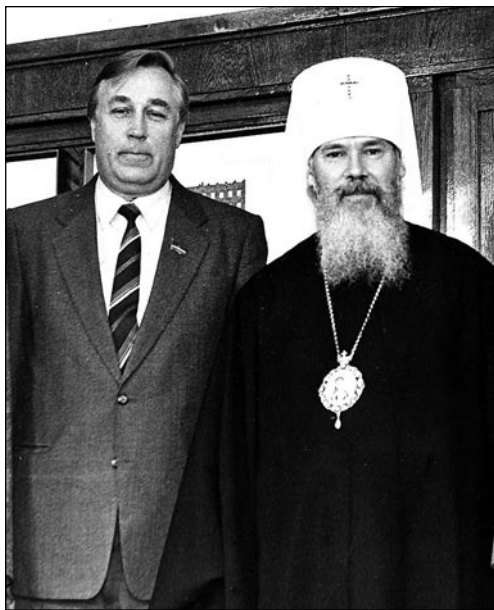

Võimu ja vaimu oikumeenia, Eesti Kirikute Nõukogu sünnilugu

Riho Saard

Rein Ristlaan ja Aleksius

Nõukogudeaegsetest institutsioonidest on valdav osa tänaseks oma eksistentsi lõpetanud. Sellist saatust ei ole pidanud jagama võimu ja vaimu ühistööga 1989. aasta veebruaris loodud Eesti Kirikute Nõukogu, mis tähistab 2009. aasta alguses oma 20. aastapäeva. Millal ja kuidas sündis idee Eesti Kirikute Nõukogust (EKN)? Millised olid ENSV-s tegutsevate kirikute ning Nõukogude riigi motiivid ja eesmärgid EKN-i loomisel? Peamise allikarühma moodustavad antud uurimistööks: siseministeeriumis paiknevad ENSV usuasjade voliniku arhiiviallikad; kirikute ja koguduste liitude arhiivimaterjalid; EKN-i arhiivimaterjalid ja intervjuud EKN-i asutajaliikmetega. Kahjuks ei õnnestunud intervjuuerida ENSV viimast usuasjade volinikku Rein Ristlaant, kes vältis intervjuude andmist ja oletatavasti viis endaga hauda tohutult saladusi.¹

1988. aasta esimene lokaal-oikumeeniline kohtumine Kuremäel

Eesti evangeelse luterliku kiriku (EELK) vaimulik Peeter Kaldur on osutanud 1999. aastal peetud EKN-i 10. aastapäeva juubelitekkandes “Eesti Kirikute Nõukogu eellugu” ühele Eesti kirikute esindajate oikumeenilisele kohtumisele Kuremäel 1988. aasta märtsi alguses.² Kalduri väite teeb kaheldavaks, et seda ei toeta kirjalikud allikad ja see baseerub ainult mälule. Kalduri sõnul võeti sellel koosolekul vastu lõppresolutsioon, mis muu hulgas käis välja mõtte moodustada Eesti Kirikute Oikumeeniline Nõukogu.³

Enne kui otsida vastust küsimusele, kes oli ikkagi EKN-i loomise idee autor või autorite rühm, tulebki pöörata tähelepanu küsimusele, kas Peeter Kalduri mälestus 1988. aasta märtsikuu lokaal-oikumeenilisest Kuremäe koos-

¹ P. Erelt. Rein Ristlaan – ühe karjääri lugu. – Eesti Ekspress 10.01.2008.

² Eesti Kirikute Nõukogu arhiiv (EKNA) EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Töökoosoleku protokoll 22.05.1999.

³ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Töökoosoleku protokoll 22.05.1999; P. Kaldur. Lühike oikumeenilise liikumise ajalugu. – Documenta Oecumenica. Kirik. Ühiskond. Misjon. Koostanud: P. Kaldur, I. Kurg, A. Laats, T. Teder, V. Vihuri. EELK Usuteaduse Instituudi Toimetised XV. Tallinn, 2006, lk. 26.

olekust vastab tõele. ENSV usuaegade voliniku ja kirikute arhiividokumendid ei kinnita 1988. aasta märtsikuu koosoleku toimumist. Küll aga on võimalik dokumentaalselt kinnitada 16. detsembril 1988. aastal Kuremäel toimunud oikumeenilist kohtumist, millest võtsid osa Vene Õigeusu Kiriku, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku ja evangeeliumi kristlaste-baptistide esindajad Kirde-Eestist. Kohtumist juhtisid metropoliit Aleksius ja peapiiskop Kuno Pajula ning sellest võtsid osa usuaegade volinik Rein Ristlaan ja Kohtla-Järve RSN Täitevkomitee esimees Ain Kiviorg. Kohtumise teemaks olid ökoloogilised küsimused, mis ohustasid inimese vaimset ja füüsilist tervist. Kohtumise lõpuks tõdesid esimesed selletaolisest kohtumisest osavõtnud, et nende jätkamine oli hädavajalik ja süvendada tuli Eestis tegutsevate kristlike kirikute vahelisi kontakte, et kaasa aidata rahvaste, Eesti elanikkonna teineteisemõistmisele ja et ühiselt lahendada üleskerkivaid ühiskondlikke probleeme.⁴ Niisiis olid Kuremäel kohal nii võim kui ka vaim.

ENSV Ülemnõukogule ja Ministrite Nõukogule saadetud kirjas ütles Aleksius selgelt ja ühemõtteliselt, et 16. detsembril toimunud lokaalse iseloomuga (Kirde-Eesti) oikumeeniline kohtumine oli esimene sellesarnane. See tõttu kõik, millest Peeter Kaldur on oma mälestustes rääkinud, ei ole toimunud mitte 1988. aasta märtsis, vaid 16. detsembril. Ka sellest detsembrikuu kohtumisest pole ridagi Kohtla-Järve Täitevkomitee informatsioonilises 1988. aasta aruandes usukoondiste tegevuse kohta, aga see seletub sellega, et aasta-aruanne oli koostatud juba 24. novembril. Dokumentaalselt pole võimalik kinnitada, et 16. detsembri oikumeenilisel kohtumisel oleks esitatud idee Eesti Kirikute Oikumeenilisest Nõukogust, kuigi Peeter Kaldur ja esimesest lokaaloikumeenilisest kohtumisest osavõtnu baptist Pee-

ter Roosimaa seda oma mälestustele toetudes on kinnitanud. Juhul kui see mälestus on õige, siis tehti selline otsus ilma adventistide, metodistide ja rooma-katoliku kiriku esindajateta.

Küsimus EKN-i asutamise idee autorist

Kuid kes konkreetselt oli ikkagi hilisema EKN-i loomise idee autor või autorite rühm? Peeter Roosimaa mälestuste järgi jäi talle 1988. aasta 16. detsembri oikumeenilisel kohtumisel alguses mulje, et idee autoriks oli metropoliit Aleksius. Kohtumiselt koos usuaegade voliniku Rein Ristlaanega autos kodu poole sõites jäi talle aga Ristlaanega vesteldes mulje, et see oli siiski ka tema idee.⁵ Rein Ristlaan on 27. detsembril 1989 siiski tunnistanud: "EKN loodi 16. veebruaril 1989 Pühtitsa kloostri metropoliit Aleksiusel initsiatiivil."⁶ Seda teadet võiks ju iseenesest võtta sõna-sõnalise tõena, kui ei saaks esitada mõnd uut kiuslikku küsimust. Ja nimelt, juhul kui EKN-i loomise algne idee oli pärit väljastpoolt kirikuringkondi, siis polnud selle täpne äranäitamine ja toonitamine juba taktikaliselt arukas. Teisalt pidas Ristlaan antud juhul silmas ikkagi konkreetselt Kuremäel 16. veebruaril toimunut ja mitte sellele eelnenud sündmusi. 16. veebruaril toimu sai ja võiski tööpoolest toimuda ainult Aleksiusel initsiatiivil. EKN-i 10. aastapäeva juubelipidustustel 1999. aasta mais ütles Pühtitsa kloostri iguumenja Varvara, et Aleksius "oli üks Kirikute Nõukogu loomise algatajaid".⁷

Sõnad "oli üks algatajaid" lubavad järeldada, et idee autoreid oli rohkem. Kuid kas iguumenja Varval kui siiski kõrvalseisval isikul võis olla selleks piisavat informatsiooni? Patriarh Aleksius II on EKN-i asutamisest kümme aastat hiljem ilmunud doktoritöös kinnitanud, et EKN-i asutamine toimus tema

⁴ "Esimese niisuguse kohtumise osavõtjad pidasid vajalikuks jätkata ja süvendada selliseid kontakte Eestis tegutsevate kristlike kirikute esindajate vahel, et soodustada Eestis elavate rahvaste üksteisemõistmist ja ühiskonnas tekkivate probleemide ühist lahendamist." – Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kiriku arhiiv (MPEÕKA) ÕEU 1984–1986–1989. – Aleksius ENSV Ülemnõukogule ja Ministrite Nõukogule, daatumita.

⁵ Peeter Roosimaa informatsioon Riho Saardile 30.10.2007.

⁶ UAVA Siseministeeriumis. Eesti Kirikute Nõukogu. – R. Ristlaan. Seoses Eesti Kirikute Nõukogu liikmete vastuvõtuga peaminister I. Toome juures 27.12.1989.

⁷ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000 – Töökoosoleku protokoll 22.05.1999.

initsiatiivil.⁸ Küsimusele, kes 1988. aasta ja 1989. aasta veebruari oikumeenilisi koosolekuid ette valmistas, vastas Kuno Pajula: “Vene kirikul oli alati suurema venna eesõigus [– –] organisatsiooni asutamine olenes sellest, et riigivõim seda sallib ja Vene kiriku abil oli selleks tee lahti tehtud [– –].”⁹ Aleksius initsiatiivi EKN-i asutamisel on kinnitanud ka üks selle organisatsiooni asutajaliikmetest, evangeeliumi-kristlaste ja baptistide liidu vanempresbüter Ülo Merilooga¹⁰ ja tollane EELK Konsistooriumi peasekretär Tiit Pädam.¹¹

See-eest seitsmenda päeva adventistide esindaja Aarne Kriisk on esile tõstnud tollase usuasjade voliniku Rein Ristlaane initsiatiivi, sest “usuasjade volinik oli huvitatud, et see asi (s. t. kirikute oikumeenilised kontaktid) saaks sellisel moel seadustatud. Üks intiimsem nõukogu koosnes volinikust ja Aleksiusel, kes otsustas juba asjad enne ära. Aleksius ja volinik ja võimalik, et oli kooskõlastatud Moskvast, otsustasid, et tuleb EKN luua. Eeltöö oli juba varem tehtud kusagil. See organisatsioon oli vaja seadustada riigi ees, et jagada piibleid, humanitaarabi...”¹²

Peeter Kaldur on 1999. aastal tõdenud, et EKN-i asutamise mõtte võttis 1988. aasta oikumeenilisel kohtumisel üle usuasjade volinik Rein Ristlaan “keda võib sisuliselt nimetada Eesti Kirikute Nõukogu asutamise mootoriks”¹³. Rooma-Katoliku Kiriku preestri Rein Õunapuu mälestuste järgi käitusid Ristlaan ja metropoliit Aleksius hiljem Kuremäel n.-ö. peoperemeestena, nii et mõlemad võisid olla Eesti Kirikute Nõukogu idee autoriks, “või siis käsk võis tulla kusagilt organitest, et uutmise illustratsiooniks luua ka kirikute liinis mingi näiline pooldemokraatlik struktuur”¹⁴.

Tundub üsna usutav olevat, et kuigi metropoliit Aleksius võib kindlasti pidada 1988. aasta detsembri nõupidamise kokkukutsujaks, siis idee EKN-i-laadse organisatsiooni asutamisest võis sündida kas spontaanselt kohapeal või siis oli see juba varem Aleksiusel ja Ristlaane vahel kokku lepitud. Kuno Pajula sõnul “asjad lepitati kokku ja pandi kirja koosolekute ajal sageli [– –] Kiriku häda oligi, et suuri ettevalmistavaid koosolekuid ei olnudki.”¹⁵ Ka Ingmar Kurg on Eesti Kirikute Nõukogu asutamise asjaolusid käsitlevas lühikäsitluses jõudnud samale arvamusele, et “oikumeenilise nõukogu ideeni jõuti (1988. aastal) mitte ettekavandatult, vaid spontaanselt kohtumise käigus”.¹⁶

Dokumentaalsete allikate puudumise või nende ebatäpsuse tõttu ei ole olnud võimalik anda täpset vastust küsimusele, millal idee EKN-i-sugusest oikumeenilisest organisatsioonist sündis. Kui usaldada Peeter Kalduri ja Peeter Roosimaa mälestusi Eesti Kirikute Oikumeenilise Nõukogu idee kohta, siis ei sündinud see idee mitte spontaanselt 1988. aasta esimesel oikumeenilisel kohtumisel, vaid oli Aleksiusel ja Ristlaanel juba eelnevalt olemas. Teoreetiliselt võis Ristlaan selle idee saada juba 1978. aasta lõpul usuasjade voliniku Leopold Piibu poolt EKP Keskkomitee sekretärile Vaino Väljasele pakutud ideest luua ENSV usutegelastele ühiskondlik vorm nimega Eesti Kristlik Rahunõukogu, kuid sellest lähemalt pisut hiljem.

Esimese lokaal-oikumeenilise kohtumise korraldamise sünni idee täpsemaks ajaliseks määratluseks pakub võimalust Kohtla-Järve Täitevkomitee 1988. aasta usukoondiste tegevuse aruande koostamise aeg. Aruanne koostati ja saadeti usuasjade volinikule 24. novembril, mistõttu võib järeldada, et 16. det-

⁸ Aleksius Pravoslavie v Ëstonii. Moskva, 1999, lk. 475.

⁹ Eerik Jõksi ja Tauno Tederi intervjuu Kuno Pajulaga 21.04.2004.

¹⁰ Eerik Jõksi intervjuu Ülo Merilooga 31.07.2007.

¹¹ Eerik Jõksi intervjuu Tiit Pädamiga 20.06.2007.

¹² Eerik Jõksi intervjuu Aarne Kriiskaga 18.10.2006.

¹³ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Töökoosoleku protokoll 22.05.1999.

¹⁴ Rein Õunapuu kiri Riho Saardile 29.05.2007.

¹⁵ Eerik Jõksi ja Tauno Tederi intervjuu Kuno Pajulaga 21.04.2004.

¹⁶ I. Kurg. EELK oikumeeniliste suhete kajastamine kiriklikes väljaannetes aastail 1945–1989. – Kristuse täisea mõõtu mööda. Pühendusteos Jaan Kiivile 65. sünnipäevaks. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised XIII. Tallinn, 2005, lk. 144.

sembri lokaal-oikumeenilist kohtumist polnud ette kavandatud, vaid selle kokkukutsumist võib pidada spontaanseks. Võiks ju eeldada ja järeldada, et kui detsembrikuu lokaal-oikumeeniline kohtumine, kust pidi osa võtma ka Kohtla-Järve Täitevkomitee esimees, oleks olnud ette kavandatud, siis oleks Kohtla-Järve Täitevkomitee oma aastaaruande koostanud pärast seda kohtumist, aga mitte varem. Niisiis pidi ka Eesti Kirikute Oikumeenilise Nõukogu loomise idee sündima kas novembri lõpul või detsembri esimesel poolel.

Kümme aastat hiljem, kui polnud enam usuasjade voliniku aparatuuri ja seega oli kadunud ka põhjus jagada EKN-i loomise ja asutamise idee au Rein Ristlaanega, tunnistas Aleksius oma doktoritöös (1999), et EKN loodi Tallinnas tema initsiatiivil. Samal, 1999. aastal EKN-ile selle loomise 10. aastapäeval saadetud läkituses tõi Aleksius: "Ajaloolistest vapustustest künnisel, mis viisid Nõukogude Liidu lagunemisele ja Eesti riikliku iseseisvumise omandamisele, suutsid Eesti kristlikud kirikud ja nende hulgas Õigeusu Kirik, vaadatamata lahutavatele jõududele, hoida püüdu koostööle ja vastastikusele arusaamisele ja luua oikumeeniline nõukogu."¹⁷

Kuid 2003. aastal oli seda ikka veel justkui raske uskuda ja EKN-i Märjamaa väljasõiduistungil püüdis üks EKN-i omaaegseid asutajaliikmeid, Eesti Metodisti Kiriku superintendent Olav Pärnamets endiselt saada kokkutulnute käest konkreetset vastust küsimusele: kes oli EKN-i loomise autor? Küsimusele järgnes suhteliselt pikk vaikus. Evangeeliumi-kristlaste ja baptistide liidu president Joosep Tammo pakkus selleks välja metafüüsilise lahenduse, et EKN-i ristiisaks oli Kristus. Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku piiskop ja EKN-i president

Einar Soone sekundeeris talle ja kinnitas, et Jumal ütles, et loodagu EKN. Soone jaoks oli täiesti mitteoluline teada, kas Jumal ütles seda Aleksiussele, Pajulale või Kaldurile.¹⁸

Kui 1999. aastal oli usuasjade volinik olnud Peeter Kalduri sõnul mitte EKN-i idee otsene autor, vaid ainult idee ülevõtja ja elluviija, siis 2006. aastal on Kaldur olnud oma arvamuses veelgi konkreetsem ja öelnud, et "algatus Kirikute Nõukogu loomiseks tuli tegelikult riigi poolt ja langes tol ajaloohetkel kokku "perestroika" ja "glasnosti" poliitikaga".¹⁹ Nii ei jäta Kaldur kirikutele EKN-i asutamise osas alles mingit suuremat rolli. Kaldur on pea ainus, kes tõstab EKN-i asutamisel esile üksnes riigipoolset ja tollase usuasjade voliniku rolli. Enamik asutajaliikmeid näib uskuvat, et EKN-i loomise idee autor oli metropoliit Aleksius. Umbes samapalju liikmeid näib uskuvat, et see oli metropoliit Aleksiusse ja usuasjade voliniku Ristlaane ühisprojekt.

EKN-i asutamine Tallinnas

EKN-i arhiivis leidub daatumita ja koostaja andmeteta 13-punktiline "Eesti Kristlike Kirikute Konverentsi" alusdokument, mille eksemplarid saadeti kõigile ENSV-s tegutsevatele kirikujuhatustele. Selles teatati, et "esimene Eesti Kristlike Kirikute Konverentsi töökoosolek toimub 3. veebruaril 1989 Tallinnas EELK Konsistooriumis".²⁰ Kas see kuupäev oli valitud juhuslikult või teadlikult? Sellele on täpselt raske vastata. Teatavasti tähistati 3. veebruaril Estonia kontserdisaalis Eesti Muinsuskaitse Seltsi ja Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei poolt ühiselt Tartu rahulepingu (2. veebruar) 69. aastapäeva.²¹ Sellel pi-

¹⁷ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Töökoosoleku protokoll 22.05.1999.

¹⁸ EKNA Märjamaa väljasõiduistungil audiosalvestus 15.05.2003; Metafüüsilise lahenduse EKN-i asutamise kohta on praktiliselt välja pakkunud kõik EKN-i asutajaliikmed. Nii näiteks kinnitas Ülo Meriloo, et EKN oli Jumala poolt Eesti rahvale tehtud kingitus. – Eerik Jõksi intervjuu Ülo Merilooga 31.07.2007. Ardalion Keskküla sõnul oli Jumala tahe teha EKN-st Eesti elanikkonna pääste osa. – Eerik Jõksi intervjuu Ardalion Keskküla 27.07.2007.

¹⁹ P. Kaldur. Lühike oikumeenilise liikumise ajalugu. – Documenta Oecumenica. Kirik. Ühiskond. Misjon. Koostanud: P. Kaldur, I. Kurg, A. Laats, T. Teder, V. Vihuri. EELK Usuteaduse Instituudi Toimetised XV. Tallinn, 2006, lk. 26.

²⁰ EKNA EKN Põhikirja vanad variandid. – Eesti Kristlike Kirikute Konverents.

²¹ Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid 1989, nr. 2.

dulikul aastapäeväüritusel ENSV kirikujuhid ei osalenud, vaid asutasid Tallinnas üht teist organisatsiooni – Eesti Kirikute Nõukogu.

Eelprojekti järgi pidid Eesti Kristlike Kirikute Konverentsi hakkama kuuluma EELK, VÕK Eesti Piiskopkond, EKB, SPA, EMK, Nelipühilaste kogudused ja Eesti Katoliku Kirik. Iga kiriku esinduse suuruseks võis maksimaalselt olla neli liiget, neist kaks hääleõiguslikku. Valmisolekust osaleda Eesti Kristlike Kirikute Konverentsi töös pidi teatama iga vastava Kiriku juht isiklikult. Eesti Kristlike Kirikute Konverentsi eesmärkideks pidid olema: a) senisest parema infovahetuse tagamine Eesti kirikute vahel, millele lisati hiljem (3. veebruaril) juurde: “ja nende töö koordineerimine”; b) Eesti Kirikute ühise tegevuse korraldamine oma liikmete ja kogu eesti rahva heaks Jumala Sõna kuulutamise, usulise kirjanduse kirjutamise ja levitamise, diakoonia-alase töö, rahvusvaheliste suhete parandamise, laste- ja noortetöö koordineerimise, kultuuripärandi hoidmise ja kaitsmise ning keskkonnakaitse küsimuste kaudu. Eelprojekti üheksas punkt sätestas, et Eesti Kristlike Kirikute Konverentsi vastuvõetud otsused on suundaandvad kõigile liikmeskirikutele nende tegevuses.²² Tänapäevani pole teada, kes oli selle eelprojekti koostaja(d).

Niisiis on EKN-i loomine toimunud 3. veebruaril 1989 Tallinnas, kui EELK Konsistooriumisse kogunesid ENSV-s tegutsevate kirikute ja koguduste liitude juhid, et luua organ omavahelisteks konsultatsioonideks. EKN-i üks kirikutepoolseid initsiaatoreid Aleksius on samuti kinnitanud, et EKN asutati Tallinnas ja mitte Kuremäel.²³ Evangeeliumi-kristlaste ja baptistide koguduste liit arvestas juba 13.

veebuaril EKN-iga kui reaalsega, mille kaudu kavandati suhtlemist Eesti Kristliku Liiduga.²⁴ See-eest EELK Konsistooriumi kirjastuse ja informatsiooni osakonna tollane juhataja Tiit Salumäe teatas väliseestlastele, et EKN loodi 16. veebruaril 1989.²⁵ Ekslikuks osutub ka Ingmar Kure väide, et kirikujuhtide tasemel tehti otsus EKN-i loomiseks 16. veebruaril 1989 Kuremäel.²⁶ See otsus oli tehtud juba 3. veebruaril 1989 Tallinnas.

Rohkem aega kasutati 3. veebruaril Tallinnas toimunud kirikujuhtide kokkusaamisel uuele organisatsioonile õige ja kohase nime leidmiseks. Nii on algne “Eesti Kristlike Kirikute Konverents” asendatud alguses “Eesti Kirikute Koordineerimisnõukogu Konsultatiivkomiteega” ja hiljem “Eesti Kirikute Nõukoguga”.²⁷ Tõenäoliselt kaaluti ka nimevarianti “Eesti Kirikute Oikumeeniline Nõukogu”, sest allikate järgi deklareeris Rooma-Katoliku Kiriku preester Rein Õunapuu sel koosolekul, et katoliku kirik on ainuke õige kirik, alludes paavstile. Teised kirikud esindavad nende seisukohast lähtudes lahusulisi ning seetõttu ei saa nad olla nendega ka oikumeenilises osaduses. Ühise konsultatiivse organi nimeks ei saanud seepärast olla oikumeeniline nõukogu. Erinevate kirikute koostöö Eesti Kirikute Nõukogus pidi olema administratiivset laadi.²⁸

Miks oli kirikute ja koguduste liitude juhtidel kolmeteistkümne päeva pärast vaja minna EKN-i uuesti asutama Kuremäele?

EKN-i üks asutajaliikmeid Ülo Meriloo on märkinud, et 3. veebruaril oli toimunud EKN-i loomise nõupidamine, kuid Aleksius soovil tuli see pidulikult ja lõplikult asutada 16. veebruaril Kuremäel.²⁹ Kuna usuasjade volinik Ristlaan ei osalenud 3. veebruaril toi-

²² EKNA EKN Põhikirja vanad variandid. – Eesti Kristlike Kirikute Konverents.

²³ Aleksius. Pravoslavie v Èstonii. Moskva, 1999, lk. 475.

²⁴ Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liidu arhiivi (EEKBKLA) juhataja koosolekute protokollid koos lisadega 11.01.1988–02.03.1992. Juhataja protokoll nr. 148, 13.02.1989, p. 7.

²⁵ T. Salumäe. Kiriku hetkeseisust 1989. aastal. – VEKSA Kalender 1990. Tallinn, 1989, lk. 152.

²⁶ I. Kurg. EELK oikumeeniliste suhete kajastamine kiriklikes väljaannetes aastail 1945–1989. – Kristuse täisea mõõtu mõõda. Pühendusteos Jaan Kiivile 65. sünnipäevaks. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised XIII. Tallinn, 2005, lk. 144.

²⁷ EKNA EKN Põhikirja vanad variandid. – Eesti Kristlike Kirikute Konverents.

²⁸ EEKBKLA juhataja koosolekute protokollid koos lisadega 11.01.1988–02.03.1992. Juhataja protokoll nr. 148, 13.02.1989, p. 3.

²⁹ Eerik Jõksi intervjuu Ülo Merilooaga 31.07.2007.

munud kirikute ja koguduste liitude juhtide koosolekul, siis oli EKN-i päris ametlikuks loomiseks ikkagi vajalik ka tema osalus, ja 16. veebruaril oli ta Kuremäel kohal. Kohal olid ka NSV Liidu kirikute juhid ja väliskülalised, kelle silme all oli siseministeeriumi usuasjade talituse hilisema juhataja Tiit Sepa sõnul sobiv korraldada EKN-i asutamisega üks järjekordne "pokazuhha".³⁰

EKN-i ametlik ja pidulik asutamine Kuremäel

14. kuni 16. veebruarini 1989 toimus Kuremäel Pühtitsa kloostri Euroopa Kirikute Konverentsi (EKK) (president metropoliit Aleksius) kuuluvate NSV Liidu kirikute peade ja esindajate 19. mail Baselis algava Euroopa oikumeenilise kirikukongressi "Rahu ja õiglus" ettevalmistav seminar-nõupidamine. Kohal oli ka peasekretär Jean Fischer, kes toonitas kristlaste ülesannet Euroopa kui lõhestatud maailmajao ees see lõhestatus kõrvaldada, nii et seda juhiks inimõiguste austamise idee. NSVL kirikutest olid esindatud Armeenia Apostlik Kirik, Gruusia Apostlik Kirik ning Vene Apostlik-Õigeusu Kirik, üleliidulise evangeeliumi kristlaste-baptistide liidu esindajad, luterliku kiriku esindajad Eestist, Lätist ja Leedust, Eesti Metodisti Kirik ja reformeeritud kiriku esindus. Planeeritud oli olnud kutsuda Läti ja Leedu katoliku kirikute piiskopid. Ühtekokku oodati Kuremäele kuni 50 osavõtjat.³¹ Nagu näha, polnud kutsutute hulgas alguses Seitsmenda Päeva Adventiste, sest nad ei kuulunud Euroopa Kirikute Konverentsi. Kuid nad olid siiski kohal, näiteks EKK-sse mitte kuuluv saksa luterlik kirik NSV Liidus. Kohal olid ka usu-

asjade volinik Rein Ristlaan, Eesti televisioon ja ajakirja Moskovskoj Patriarhii esindaja. Kavandatud viiekümne osavõtja asemel oli kohal 44. Sama päeva õhtupoolikul oli kolmas istung Eesti Kirikute Nõukogu moodustamiseks.³² Vaatlejana oli kohal ka kohaliku katoliku kiriku esindajana preester Rein Õunapuu.³³

EKN-i moodustanud kirikute juhid deklareerisid: "Arvesse võttes Jeesuse käsku jüngeritele, et nad kõik üks oleksid (Jh 17:21), ja meie ees seisvaid ühiseid ülesandeid kristliku eluhoiaku, kõlbluse ja eetika kujundamisel, samuti eesti rahva õiguste (asendati "eestimaalaste õiguste" ja kleebiti protokollis "eesti rahva õiguste" peale) kaitsmisel ja soovist ühendada oma jõupingutused evangeeliumi kuulutamisel ja halastustöö tegemisel, otsustame meie, alakirjutanud, luua Eesti Kirikute Nõukogu."³⁴

Pole teada, kes oli selle alusteksti koostaja(d), kuid huvide kaitsmine oligi kindlasti üks poliitilisemaid klausleid, mille sõnastus ei saanud olla juhuslik. Nii on EKN-i asutamise protokollis kogu eesmärkide tekst selle üksikosade järjestuses hoopis erinev hilisemast 1989. aasta tegevusaruandes olevast, kus seisab: "Lähtudes Jeesuse käsust jüngeritele Jh 17:21 ja eesmärgiga ühendada jõud kristliku eluhoiaku, kõlbluse ja eetika kujundamisel, evangeeliumi kuulutamiseks ja halastustöö tegemiseks, samuti eestimaalaste õiguste kaitsmiseks loodi Eesti Kirikute Nõukogu." Sellele masinkirjas kirjutatud tekstile on hiljem käsitsi juurde kirjutatud "ühiselt kirikute huvide kaitsmine".³⁵

EKN-i asutamisdokumendile kirjutasiid kirikute juhid EELK Konsistooriumis alla EKN-i esimesel töökoosolekul 2. märtsil.³⁶ EELK poolt peapiiskop Kuno Pajula, Vene Apostliku Õigeusu Kiriku poolt metropoliit Aleksius,

³⁰ Eerik Jõksi intervjuu Tiit Sepaga 06.07.2007.

³¹ MPEÕKA ËEU 1984–1986–1989. – Plan vnešenie-cerkovnyx zerkovnõx meroprijatij na 1989 god po Tallinskoj eparxii.

³² MPEÕKA ËEU 1984–1986–1989. – Kommjunike 16.02.1989, koostas T. A. Brusinskaja.

³³ S. Smirnov. Kirikutegelaste oikumeeniline kohtumine. – Rahva Hääl nr. 44 19.02.1989; EEKBKLA Juhatuses koosolekul protokollid koos lisadega 11.01.1988–02.03.1992. Juhatuses protokoll nr. 149, 13.03.1989, p. 2.

³⁴ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1989–1995. – Protokoll Eesti Kirikute Nõukogu loomise kohta Kuremäel, Pühtitsa kloostri, 16.II.1989.

³⁵ EKNA EKN tegevuse aastaaruanded 1989–1998. – Eesti Kirikute Nõukogu senine tegevus 1989.

³⁶ Eesti Kirikute Nõukogus. – Rahva Hääl 08.03.1989; Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 1989. Tallinn, 1989, lk. 61.

Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liidu poolt vanempresbüter Ülo Meriloo, Eesti Metodisti Kiriku poolt superintendent Olav Pärnamets, Seitsmenda Päeva Adventistide poolt vanempresbüter Aarne Kriisk. Vaatleja staatuses olnud Rooma-Katoliku Kiriku poolt preester Rein Õnapuu allkiri esineb ainult ühel protokollil.³⁷ Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liit ei olnud sel ajal veel üldse Moskvast sõltumatu iseseisev liit. Juhindudes ENSV Ülemnõukogu deklaratsioonist “Eesti NSV suveräänsusest” ja NSV Liidu 1989. aasta 27. septembri seadusest Baltimaade majandusliku iseseisvuse kohta ning olles kindel, et “praegused protsessid on Jumalast”, otsustas Eesti EKB Liit alles 9. detsembril 1989 asutada Eesti kristlike vabakoguduste suveräänse “Eesti Evangeelsete Kristlaste-Baptistide Koguduste Liidu”.³⁸

Nii 3. kui ka 16. veebruari alustekstide ettevalmistajate, koostajate ja trükkijate isikuid on olnud võimatu tuvastada. Tiit Pädami mälestuste järgi valmistasid need alustekstid ette EELK poolt Peeter Kaldur, Tiit Sepp ja ta ise ning Vene Õigeusu Kiriku poolelt iguumen Nikander.³⁹ Alustekstis algselt seisnud “eesti rahva õiguste kaitse” asendati “eestimaalaste õiguste kaitsega” kas enne allkirjastamist või alles pärast allkirjade andmist. Viimase poolt kõneleks see, et kui sellist viga juba märgati, siis näiks loogilise ja korrektsena, et lastakse trükkida uus alusdokument. Pigem ei tahetud juba allkirjastatud dokumenti hakata hävitama ja nii toimuski hilisem pealekleepimine. Sel juhul jääb ikkagi küsimus, millal ja kelle käsul seda tehti. Põhimõtteliselt oleks see tähendanud juba allkirjastatud alusdokumendi võltsimist. Seetõttu võib tõepäraseks pidada ka esimest versiooni, et keegi EKN-i asutajaliikmetest pööras tähelepanu “eesti rahva õiguste kaitse-

le” ja soovis seda asendada “eestimaalaste õiguste kaitsega” ning kõik EKN-i asutajaliikmed saavutasid selles asendamises konsensuse, nii et uut alusteksti lihtsalt ei trükitud, vaid asenduse ja pealekleepimise järel toimus allkirjastamine. Tähelepanuväärseks teeb EKN-i asutamisprotokolli veel eelmainitud seik, et Rooma-Katoliku Kiriku vaatleja Rein Õnapuu allkiri esineb ainult ühel allkirjastatud protokollil.⁴⁰

Teiste kirikuesindajate identsed allkirjad esinevad vähemalt kahel protokollil. Rein Hiljuti on Õnapuu seda seika püüdnud seletada järgmiselt: “Võib-olla on minu allkirjaga seotud ainult üks seik. Nimelt esimesel kohtumisel, kus mina kohal olin, ei saanud ma oma positsioonist lähtudes allkirja anda, vaid pidin konsulteerima oma otsese ülemuse tolleaegse piiskopi kardinal Julians Vaivodsiga Riias ja saama temalt loa. Kas ma 16. veebruariks 1989 olin juba Riias ära käinud, ma ei mäleta. Pärast loa saamist kirjutasin alla, aga millal, kus ja mis asjaoludel, seda ei suuda meenutada. Võib-olla üldse väljaspool koosolekuid ning sekretär tegi lihtsalt vea ja andis mulle vaid ühe eksemplari allakirjutamiseks, näiteks pidades üht kahest eri dokumendist sama dokumendi koopiaks – sisu oli ju identne.” Mis asjaoludel toimus aga ülekleepimine, seda Rein Õnapuu 18 aastat hiljem enam ei mäletanud.⁴¹ Katoliku kiriku vaatlejaliikmelisust on Rein Õnapuu aga kaheksa aastat hiljem põhjendanud nii: “Katoliku Kirik lähtus põhimõttest, et ka Maa ilma Kirikute Nõukogus oli Rooma-Katoliku Kirik vaatleja staatuses. See asjaolu ei tulenenud mitte soovimatuses teha koostööd, vaid põhimõttest, et kuna maailmamastaabis on katoliiklastel suur arvuline ülekaal, siis peeti õigemaks vaatleja staatust, et mitte proportsioonidest tuleneva häälteenamusega rikkuda otsuste vastuvõtmise tasakaalu.”⁴²

³⁷ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1989–1995. Protokoll Eesti Kirikute Nõukogu loomise kohta Kuremäel, Pühtitsa kloostis, 16.02.1989.

³⁸ R. Võsu. Ajalooline konverents. – Eesti Evangeelsete Kristlaste-Baptistide Liidu kristlik kiri 1990, nr. 1.

³⁹ Eerik Jõksi intervjuu Tiit Pädamiga 20.06.2007.

⁴⁰ EKNA Põhidokumendid. Protokoll Eesti Kirikute Nõukogu loomise kohta Kuremäel 16.02.1989.

⁴¹ Rein Õnapuu kiri Riho Saardile 29.05.2007.

⁴² Siseministeeriumi usuasjade osakonna arhiiv. Ilmo Au Robert Lepiksonile 27.10.1997; Ilmo Au sõnul edastas ta siseminister Lepiksonile preester Rein Õnapuu poolt sõnastatud seletuse. Ilmo Au informatsioon Riho Saardile 11.01.2008.

EKN-i loomise motiivid

Kirikute motiivid

Võrreldes Soome Oikumeenilise Nõukogu (*Suomen Ekumeeninen Neuvosto*) loomise motiive ja eesmäärke EKN-i motiivide ja eesmärkidega, siis muidugi loodi Soome Oikumeeniline Nõukogu (SON) 1963. aastal hoopis teises situatsioonis ja kontekstis. 1994. aastal heakskiidetud SON-i tegevuspõhimõtetes öeldi, et SON-i eesmärgiks oli edendada oikumeenilist mõtlemist ja tööd oma liikmessootsiumides ning teistes Soomes tegutsevates kirikutes, kristlikes ühendustes ja kogudustes. Eesmärgiks oli tugevneda ja süveneda selles ühtsuses, mille eest Kristus palvetas.⁴³ Ka EKN-i asutamiskokkuvõttes seisis: “Arvesse võttes Jeesuse käsku jüngeritele, et nad kõik üks oleksid (Jh 17:21) ja meie ees seisvaid ühiseid ülesandeid kristliku eluhoiaiku, kõlbluse ja eetika kujundamisel, samuti eestimaalaste õiguste kaitsmisel ja soovist ühendada oma jõupingutused evangeeliumi kuulutamisel ja halastustöö tegemisel...”⁴⁴

Siin on sõnastatud kirikute ühismotiivid, kuid arvata võib, et igal kirikul olid sellele lisaks ka oma spetsiifilised motiivid.

Aarne Kriisk on jutustanud, et “motiivid, miks sooviti olla liikmed, olid kõigil erinevad. Alguses olime nagu sõprusring, olime nagu jututuba, midagi programmilist ei olnud mida arutada, rääkisime lõbusaid lugusid. Ei olnud mingeid päevakordi. Süstemaatilist arutelu polnud, igaüks ütles, mida arvas.”⁴⁵

Kuno Pajula on kirjeldanud: “Õhkkond oli tore, olime kui vennad [– –] olime valmis oma jõudused ühendama, et vastu astuda materialismile [– –] üksteise siseasjadesse

ei sekku, püüdsime leida ühist [– –] meil oli tunne, et elu läheb vabamaks [– –] seda õhus oli, et me tahame rohkem õigusi oma maal [– –] teemaks oli, kas hoiame ainult oma karja või läheme koos evangeliseerima [– –] põhiteemaks oli see, et kuidas me ateistlikule ja antiklerikaalsele hoiakule saaksime kõige paremini vastu ühiselt [– –] tulid ka kiriku varade ja maksustamise küsimused...”⁴⁶

Adventistide esindaja Kriisk ongi ühe kaudse motiivina nimetanud seda, et pärast EKN-i asutamist hakkasid omavalitsusasutused võtma EKN-i kui väga tõsist organisatsiooni. “Kui seitsmenda päeva adventistid tahtsid üksinda ja otse asju ajada, siis küsiti, kas olete EKN-i liige. Et olla ühiskonnas nähtav ja pildil, selleks tuli kuuluda EKN-i.”⁴⁷

Stagnatsiooniaegne kirikute poliitiline oikumeenia

Senini olid kirikud teinud, ja sedagi kohustuslikus korras, poliitilist oikumeeniat rahufondi kaudu. Sisuliselt oli see aastaannetus, mida püüti igal aastal 10–15% ulatuses tõsta. Maksed Nõukogude Liidu Rahufondi Nõukogude rahuarmastava välispoliitika toetamiseks olid konfessiooniti eri suuruses ning ulatusid 150 rublast 30 000 rublani aastas.

“Rahufondi kindlustamisse tuleb suhtuda kui sügavalt poliitilisse üritusesse, mis on rangelt vabatahtlik ning on nõukogude patriotismi, sotsialistliku solidaarsustunde, isamaa-armastuse ja poliitilise lojaalsuse väljendajaks,” kirjutas usuasjade nõukogu volinik Leopold Piip kõikidele ENSV Rajoonide TSN Täitevkomiteede esimeestele 1977. aastal.⁴⁸

1987. aastal kõigile ENSV kiriku ja usu-

⁴³ “Nõukogu mõte on edendada oikumeenilist mõtlemist ja tööd oma liikmeskollektiivides ja muudes Soomes tegutsevates kirikutes, kristlikes ühendustes ning kogudustes. Peaesmärk on tugevneda ja sügavned selles samasuses, mille eest Kristus palvetas.” (§3). – J. Rusama. Kohti ükseyttä. Suomen Ekumeenisen Neuvoston synty ja toiminta 1917–1997. Kirkon tutkimuskeskus. Sarja A, nr. 75. Jyväskylä, 1999, lk. 202, 457.

⁴⁴ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1989–1995. Protokoll Eesti Kirikute Nõukogu loomise kohta Kuremäel, Pühtitsa kloostriis, 16.02.1989.

⁴⁵ Eerik Jõksi intervjuu Aarne Kriiskaga 18.10.2006.

⁴⁶ Eerik Jõksi ja Tauno Tederi intervjuu Kuno Pajulaga 21.09.2004.

⁴⁷ Eerik Jõksi intervjuu Aarne Kriiskaga 18.10.2006.

⁴⁸ Hiiumaa Maakonnaarhiiv (HIMA), f. 121, n. 1-s, s. 57. Kirjavahetus kuritegevuse ja usu küsimustes rajoonis 1977.

organisatsioonide juhtidele saadetud kirjas oli Piip rahufondist kirjutades ülevoolavalt poeetiline. Ta tänas kiriku juhtide kaudu kõiki usklikke: "...et olete hoole, armastuse ja patriotismitundega suhtunud NSV Liidu Rahufondi kindlustamisse ning aastast-aastasse sellesse tänuväärsele fondi annetanud rahasummasid, et selle kaudu toetada materiaalselt püsiva rahu kindlustamise ja tuumakatastroofi ärahoidmise suurt üritust! [– – –] Julgen loota, et see patriootlik tegevus jätkub [– – –] usutegelaste ja usklikke südamed on soojad ja käed helled, kui nad NSV Liidu Rahufondi vabatahtlikke annetusi teevad ning neid, kellel süda jahedam ja käsi kalgim, end matkima kutsuvad! [– – –] Sellepärast olgu hea sõna ja seda saatev hingesoojus just see, mis ka jõukate usuühingute südamed heldemaks ning Rahufondi üritust veelgi viljakamaks teeks! [– – –] et selle sõna ja teo najal muuta rahuürituse toetamine iga usutegelase ja uskliku südameasjaks, kodanikutundeks, mis vallandab veelgi intensiivsema patriotismihoovuse usulises tegevuses!"⁴⁹

Nii et selles vastastikuses üksteise tundmaõppimises on olnud oma oluline roll ka välise võimu mõjutusel, mis väljendus Aarne Kriiska sõnul kas või juba usuasjade voliniku Leopold Piibu poolt kirikute ja koguduste liitude juhtidele 1970-ndatest alates korraldatud ühistes poliitharimise informatsiooniõngutes, kus õppisid üksteist tundma ja milleski koos mõtlemist harjutama need, kel puudus huvi omal initsiatiivil teistega kontakteeruda.⁵⁰ Mõningaid vaimulikke suunati oma töökoha parteibüroo kaudu ka täiendavale ideelis-poliitilisele kasvatuselisele marksismileninismi õhtuülikooli, kus nad leidsid eest teisigi usuvendi, kellega koosmõtlemist harjutada.⁵¹ Eelloetud meetodid olid osa ideelis-poliitilisest kasvatusetööst erinevate ideoloogiliste mõjutamisvormide kaudu.

Rohujuure tasandil oli küll ka sügaval stag-

natsioonial ajal olemas metodistide, baptistide ja luterlastest noorvaimulike vahel oikumeenilist kontakteerumist, kuid see ei ulatunud kirikujuhtide tasemele. Juhtide tasemel oli vaja väliseid, kirikujuhtide tasemel toimuvaid eeskujusid või poliitilise võimu ideelist motiivi. Metodist Heigo Ritsbeki arvates: "Kui volinik poleks tagant torkinud, ei oleks ka EKN sündinud. Kirikud ei olnud ise selleks valmis ja ei oleks seda ise teinud. 1988. aastal ma ei tundnud, et õhus oleks olnud märke, et kirikud omal initsiatiivil teevad EKN-i. Mingeid selliseid suundusi ei olnud. Kõik tahtsid vabamaid tingimusi oma huvides ära kasutada."⁵²

On ebatõenäoline, et Jeesuse palve (Jh 17:21), mis väljendab rohkem kui ainult välist formaalset oikumeeniat, oleks 1988. aasta lõpul ja 1989. aasta alguses ühtviisi kõigi ENSV kirikujuhtide jaoks muutunud põletavalt oluliseks. Siin ei saa jätta kõrvale küsimust oikumeenia teadlikkusest ENSV kirikutegelaste hulgas. Soomlastele vähemalt näis 1970. aastate teisel poolel Eesti luterlaste oikumeenia teadlikkus puudulikuna, sest kirik näis olevat rahvusvahelises suhtluses ettevaatlikult tagasihoidlik. Soomlaste raportis näiteks tõdeti, et Eesti luterliku kiriku suhted piirdusid peamiselt Soome kirikuga. See ei kavatsenudki osaleda 1976. aasta Luterliku Maailmaliidu eksekutiivkomitee töös ega LML Ida-Euroopa vähemuskirikute konverentsi töös. Soomlaste silmis oli Läti luterlik kirik rahvusvahelises ja oikumeenilises suhtluses aktiivsem. Soomlased unistasid, et nad võiksid Eesti ja Läti kirikute esindajatest luua mingi ühise töörühma, mis tegelenuks rahuküsimuse ja kiriku identiteediga ning arendanuks kirikutevahelist keskustelu, kus oleks käsitletud mõlemate osapoolte seisukohti Kirikute Maailmanõukogu, Luterliku Maailmaliidu, Kristliku Rahukonverentsi ja Euroopa Kirikute Konverentsi ning teiste

⁴⁹ EELKKA Kirjavahetus Usuasjade Nõukogu volinikuga. L. Piip EELK Konsistooriumile, VÕK Eesti Piiskopkonna Valitsusele, EKB Presbüteri Nõukogule, Metodisti Kiriku Valitsusele, SPA Presbüteri Nõukogule, KK Tallinna ja Tartu usuühingute preestritele, Tallinna Vanausuliste usuühingu juhatusele, NKP Pärnu usuühingu juhatusele 06.02.1987.

⁵⁰ EKNA Märjamaa väljasõiduistung audiosalvestus 15.05.2003.

⁵¹ Ü. Meriloo. Ränduri päevik. Tallinn, 2001, lk. 68.

⁵² Eerik Jõksi intervjuu Heigo Ritsbekiga 01.11.2006.

organisatsioonide aktuaalsetel teemadel.⁵³ Soomlastele jäi mulje, et Eesti luterlik kirik oli sellisest ajutisest eemal, kuigi näiteks Elmar Salumaa oli just paar aastat varem kirjutanud Teoloogilises Kogumikus: “Eesti Evangeeliumi Luterlik Kirik kuulub juba hulk aastaid kirikutevahelistesse organisatsioonidesse täisõigusliku rahvakiriku esindajana, võttes oma esindajate kaudu osa nii Kirikute Maailmaliidu kui ka Luterliku Maailmaliidu tegevusest, olles heades sidemetes paljude väliskirikutega, kellele esindajad korduvalt on ka viibinud ENSV-s meie kiriku külalistena.”⁵⁴

Peapiiskoppide ja veel mõne üksiku osavõtt eelmainitud organisatsioonide tööst jäi üldjuhul ainult delegatsiooni tasemele. Elmar Salumaa poolt väljaantavas Teoloogilises Kogumikus (TK) ei olnud oikumeenika mitte päris esindamata: Ernst Horning “Oikumeeniline liikumine ja selle seis” (TK IV 1968), Elmar Salumaa “Mida arutletakse Uppsalas” (TK VI 1968), Willem A. Visser’t Hooft “Pluralism – võimalus või oht?” (TK X 1969), Per Lønning “Muljeid Uppsala täiskogust” (TK XIII 1969), Kauko Pirinen “Vene Õigeusu Kiriku teoloogilised keskustelud Inglise kiriku ja Saksa evangeelse kirikuga” (TK XXI 1971), Risto Lehtonen “Euroopa julgeoleku ja koostöö konverents ja Luterlik Maailmaliit” (TK XXIX 1974), Elmar Salumaa “Euroopa luterlike kirikute konverents” (TK XXIX 1974), Carl H. Mau “Luterliku Maailmaliidu tööst” (TK XXXIII 1976), Vilmos Vajta “Oikumeenilise armulauaosaduse probleeme” (TK XXXIV 1976), Elmar Salumaa “Euroopa luterlike kirikute konverents” (TK XXXV 1977), Elmar Salumaa “Luterliku Maailmaliidu tööst aastal 1976” (TK XXXVI 1977), Kalle Kasemaa “Ülevaade LML VI Täiskogu tööst” (TK XXXVIII 1977), Elmar Salumaa “Euroopa luterlike kirikute konve-

rents [Tallinnas]” (TK XL 1980), Toomas Paul “Tutvustavat Lima-dokumendist” (TK XLVI 1985), Johannes Willebrands “Oikumeeniline kohustus” (TK XLVII 1985), Peeter Kaldur “Oikumeeniline Noortenõukogu XVII Asamblee” (TK XLVIII 1986).

Niisiis polnud oikumeenia ja selle peamised organisatsioonid Eesti luterlastele mingi tundmatu teema. Iseasi kui palju masinkirjas Teoloogilist Kogumikku vaimulikkonna hulgas loeti. Selleks, et Eesti noorema põlve luterlike teoloogide hulgas ajakohastada teadmisi puhtluterlike ja oikumeeniliste organisatsioonide kohta, korraldati 1987. aasta novembris soomlaste abil Tallinna Jaani kirikus väike konverents, kus EELK vaimulikkonda ja Usuteaduse Instituudi õpilasi informeeriti Kirikute Maailma Nõukogu, Luterliku Maailmaliidu, Euroopa Kirikute Konverentsi ja Praha Kristliku Rahukonverentsi tööst.⁵⁵

Kui heita pilk 1980-ndate lõpu ja 1990-ndate alguse oikumeenilisele situatsioonile Eestis, siis vähemalt ajakirjanduses kajastuv jättis sellest masendava mulje, kus kõik sõimasisid kõiki ning suuremad rõhutasid oma õigust olla eesti rahvale usuliseks koduks.⁵⁶ Haljand Udam on seda põgusalt käsitlenud 1992. aasta alguses: “...mul on ammu tekkinud mulje, et kristlikud hingekarjased on ateismi vastu olnud palju leebemad ja leplikumad kui oma teist õpetust tunnustavate ametivendade suhtes [– – –] õigeusklikud, katoliiklased, luterlased ja muud protestandid ei taha üksteisest midagi teada [– – –] Iguumen Antoni Kaseküll Võrust on suures mures, sest eesti rahvas on ilma õigeusu läbi tulevast jumalatundmisest, luterlased on selle vaese rahva ainult jooma õpetanud. Katoliku preester, mõeldes Rooma kiriku rüpes olevale ja üksmeeles elavale leedu rahvale, on kurb õigeusklike ja luterlike hereetikute poolt lollitatud eestlaste pärast.”⁵⁷

⁵³ SKHA KUT Matkaraportit 1976. – Jaakko Launikari. Raportti kirkon valtuuskunnan matkasta Viroon ja Latviaan 26.8.–2.9.1976. 07.09.1976.

⁵⁴ E. Salumaa. Luterliku kiriku külalistena Rootsis. – Teoloogiline Kogumik XXVIII 1974, lk. 145.

⁵⁵ SKHA KUT Matkaraportit 1988. – R. Cantell. Arkkipiispa Kuno Pajulan virkaanvihkiminen Tallinnassa. 21.01.1988.

⁵⁶ Vt. A. Soosaar. Meie rahva enamuse usuliseks koduks on 16. sajandist peale olnud evangeelne luterlik kirik. – Eesti Kirik 31.10.1991; J. Kukk. Luteriusu õnnistus meie rahvale. – Eesti Kirik 1992, nr. 2. lk. 66–68.

⁵⁷ H. Udam. Valed nõuavad eluruumi... – Eesti Ekspress 21.02.1992.

Kirikud ja rahvusküsimus

EKN-i 10. aastapäeva pidustustel 1999. aastal ütles Pühtitsa kloostris iguumenja Varvara, et “esimene asutamiskoosolek oli pühendatud rahule, vendlusele ja kõigi Eesti kristlike konfessioonide vastastikustele huvidele”.⁵⁸ Poliitiline olukord tekitas eestlaste ja venekeelse elanikkonna vahel pingeid. Suurt osa venekeelsest elanikkonnast võis pidada ühtlasi ka õigeusklikeks või selle poole oma sümpaatias kalduvateks, mistõttu metropoliit Aleksiusel oli juba 1988. aasta alguses oluline nn. kodurahu püsimine ja raskemate konfliktolukordade rahumeelne dialoogivormis lahendamine. Aleksius ja õigeusu kiriku jaoks tähendas kristlik kohustus seda, et “õigeusu kirik Eestis näeb üht oma põhiülesannet selles, et kasvatada usklikke eesti ja vene rahva vahelise armastuse ja vennalikkuse õhkkonna vaimus [– – –] Meie kirik täidab praegu ja ka edaspidi oma kristlikku kohust kasvatada usklikke internationalismi vaimus, et rahvaste vennalikus ja sõbralikus koostöös ehitada ja tugevdada meie õiglast ühiskonda.”⁵⁹

Mitmel korral pööras ta sellele tähelepanu ka oma sõnavõttudes, mis olid pühendatud Venemaa ristimise 1000. aastapäeva tähistamisele: “Me omame pikaajalist ja head organiseerimise ning erinevate oikumeeniliste ürituste läbiviimise kogemust. Aga seda on tänasel päeval vähe [– – –] oikumeenilises plaanis on vaja lahendada ka rahvuslikud probleemid. Üheks konkreetseks näiteks on Kiviõli, kus Pokrovski õigeusu kirikus tegutseb nii ortodoksides kui ka luterlaste kogudus [– – –] On neli valdkonda, milles kaasalöömine on väga oluline. See on võitlus rahu säilitamise ja desarmeerimise eest; võitlus loodusliku tasakaalu säilitamise eest oma elukeskkonnas; võitlus meie vaimse tasakaalu, meie moraalse tervise eest; võitlus meie kultuuripärandi elus hoidmise eest, meie vaimse rikkuse suurendamise eest, meie suure

maa auväärse rahvusliku iseteadvuse eest, mis on täis austust oma ja teiste rahvaste kultuuripärandi suhtes [– – –] Nii nagu ka kõik teised religioosides ühendused võivad ka õigeusklikud teha palju oma maa ja rahva jaoks. “Ärgem armastagem sõnaga ja keelega, vaid teoga ja tööga.” (1 Jh 3:18)”⁶⁰ Soovist kaotada inimsuhtest vaen ja vihkamine, rääkisid 6. veebruaril 1989 Vaino Väljasega kohtudes ka ENSV vabakirikute juhid. Nad rõhutasid, et “kristlikud kogudused on oma koosseisult paljurahvuselised, ning pole midagi laiduväärsemat kui vaen rahvaste vahel”⁶¹.

Moskva ja kogu Venemaa patriarhi Aleksius II läkituses EKN-i 10. aastapäeval öeldi: “Ei ole saladus, et iseseisvuse ja Eesti kodanike rahvusliku eneseteadvuse omandamise protsess ei toimunud alati ladusalt rahvusvahelisest ja kultuuridevahelisest vaatepunktist lähtudes. Nendes tingimustes on kristluse koostööorganite olemasolu kõige tähtsamaks stabiliseerivaks faktoriks, mille potentsiaal võib, nagu me loodame, teenida ka edaspidi erinevate kirikute, usuliste ja kultuuriliste traditsioonide rahulikkude ja sõbralikkude koostöö kindlustamist iseseisva Eesti territooriumil. Me usume, et ka järgnevatel aastatel EKN aitab igati kaasa olemasolevate ja potentsiaalsete konfliktisituatsioonide õiglasele lahendamisele Eestis asuvate koguduste ja kirikute suhtes, üksteisemõistmise parandamisele ja tõelise kodanikuühiskonna ehitamisele, kus austatakse Eestimaa kõikide elanike kultuurilist, usulist ja keelelist identiteeti. Palvetades soovin õnnistatud edu EKN heanaaberlike ja vennalike suhete arendamisel ja kindlustamisel Eesti kirikute ja rahvaste vahel, mis viiksid mitte vaenule ja umbusaldusele, vaid kultuuride ja traditsioonide vastastikusele rikastumisele.”⁶²

Arhimandriit Jelissei pidas omalt poolt vajalikuks 1999. aastal rõhutada, et EKN täidaks “rahumissiooni” Eestis elavate inimeste suhtes,

⁵⁸ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Töökoosoleku protokoll 22.05.1999.

⁵⁹ Meie kirik täidab oma kristlikku kohust.... – Kodumaa 03.02.1988.

⁶⁰ UAVA Siseministeeriumis. Toimik “1000 aastat Venemaa ristimisest 988–1988”. Metropoliit Aleksiusel ettekanne Venemaa ristimise 1000. aastapäeva pidulikul tähistamisel Eesti Piiskopkonnas.

⁶¹ R. Amos. Ühine Eesmärk: Humanismiideed. – Rahva Hääl 07.02.1989.

⁶² EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Töökoosoleku protokoll 22.05.1999.

aitaks kaasa ebaõnnestunud integratsioonile.⁶³ Ka Konstantinoopoli Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku metropoliit Stefanus tõi esile selle aspekti, et tänases maailmas on primaarsed riikidevahelised, mitte aga rahvustevahelised suhted.⁶⁴ Kuigi ortodoksid on pööranud teistest teravdatumat tähelepanu rahvussuhetele, ei tule seda tõlgendada EKN-i asutamise motiivina, vähemalt mitte peamotiivina.

Kirikud ja keskkonnaküsimused

Töenäoliselt oli metropoliit Aleksius sooviks aastatel 1988–1989 koos teiste ENSV kirikute abiga peatada kaevanduste levimine Kuremäe kloostri lähedusse. Ökoloogilised küsimused olid teravdatud tähelepanu all aastatel 1987–1989. Muret Eesti maavarade pärast tunti ka väliseesti kirikus, mille väljaandes Eesti Kirik ilmus 1987. aastal “Palve kodumaa maavarade pärast”. Pidades erilist silmas just neid, kes “meie” hulgast veel ei armastanud Eestimaad, õpetati selles palvetama: “...ära lase südametunnistusest saamameestel muuta Maarjamaad fosforiidi pärast elamiskõlbmatuks! Meie tänane Sind, Issand, et Sina oled maapõue asetanud põlevkivi ja fosforiidi ja uraani ning katnud selle viljaka mullaga. Ärata meis armastust Eestimaa, oma kauni isamaa vastu, et ta õitseks ja kannaks vilja ikka ja igavesti. Aamen.”⁶⁵

Peeter Kaldur on oma mälestustele tuginedes maininud, et juba 1988. aasta oikumeenilisel kohtumisel oli Aleksius soovinud, et kohtumine paneks rõhku keskkonna ümberkujundamisest kirikutele tekkivatele probleemidele.⁶⁶ Ka Eenok Haamer on oma mälestustes just seda toonitanud, et Kuremäel 1988.

aasta lokaal-oikumeenilisel kohtumisel peetud ettekandes asus ta, vaatamata luterliku delegatsiooni teiste liikmete vaoshoitumale poliitikale, väga jõuliselt toetama Aleksiusse püüdu seista vastu kaevanduste laienemisele.⁶⁷ Keskkonna temaatika oli esimest korda sotsiaaleetilise ja teoloogilise teemana esil ka Soome luterliku kiriku ja Vene Õigeusu Kiriku õpetuskõnelustel 1989. aasta juunis Kuremäel.⁶⁸ Viimane oli osa 1982. aastal alguse saanud rahvusvahelisest JPIC (Justice-peace & Integrity of Creation) oikumeeniaprotsessist. Mõlema kiriku delegatsioonid tõdesid, et inimkond on saavutanud olukorra, kus inimene on esimest korda vallutanud kogu maa ja eluks vajaliku biosfääri. Loodusvarasid on ekspluateeritud hoolimatult üle looduse taastumisvõime. Inimkonna häving võib saaduda ühekordse tuumasõja või järkjärgulise ökokatastroofina. Niisugusesse situatsiooni jõudmise ühe põhjusena nimetati ideoloogilisi võimustruktuure ja poliitilist korda, mille mõju looduse hävimisele on üksikindviidide omast mitu korda suurem.⁶⁹

EKN arutas keskkonnatemaatikat esimest korda augusti lõpul (31.08.1989) Apostliku Õigeusu Kiriku Tallinna Piiskopkonna valitsuse ruumides toimunud töökoosolekul, kus kuulati ja vaadati läbi metropoliit Aleksiusse informatsioon Kuremäe kaevanduse küsimuses. EKN toetas Kuremäe kloostri templipühalt (27.–28.08.1989) rohkem kui 800 inimese poolt allkirjastatud kirja vabariigi valitsusele Kuremäe kaevanduse ettevalmistuse peatamiseks ja ühines metropoliidi taotlusega, et Kuremäe kaevanduse avamisega seotud ettevalmistused tuli peatada, sest need kujutasid endast ökoloogilist ohtu mitte ainult Kirde-Eestile, vaid tervele Eestile ja Läänemere

⁶³ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Piduliku töökoosoleku protokoll 22.05.1999, lk. 11,16.

⁶⁴ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Piduliku töökoosoleku protokoll 22.05.1999, lk. 12.

⁶⁵ Palve kodumaa maavarade pärast. – Eesti Kirik 1987, nr. 3, lk. 117.

⁶⁶ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Töökoosoleku protokoll 22.05.1999.

⁶⁷ Eenok Haameri informatsioon Riho Saardile 16.05.2007.

⁶⁸ R. Saard. “Suurenmoinen rakkauden näytelmä” Suomen evankelis-luterilaisen ja Venäjän ortodoksisen kirkon oppineuvottelut kylmän sodan vuosina. Tallinn, 2006, lk. 139.

⁶⁹ Suomen Kirkkohallituksen arkisto (SKHA) Kirkon Ulkoasiain Osasto (KUO) Valmisteluseminaarit 1997. – J. Vikström. Oppikeskustelujen sosiaalieettiset teemat. Mihin tuloksiin on tultu? Venäläisneuvottelujen valmisteluseminaari 18.04.2002.

basseinile.⁷⁰ Ühtlasi pöörduti 31. augusti Eesti Kirikute Nõukogu töökoosolekul kõigi Eestis elavate hea tahtega inimeste poole, et “kõik küsimused, kui keerulised nad ka ei oleks, tuleb lahendada heasoovlikus dialoogis”. EKN kutsus kiriku karjaseid südamlikult palvetama rahu, vastastikuse mõistmise, kannatlikkuse ja rohke armastuse eest erinevate sotsiaalsete ja rahvuslike gruppide vahel.⁷¹

Sellesisulise kirjaga pöördus ainult Aleksius oma koguduste eesseisjate poole. Teiste koguduste ja kirikute arhiividest pole õnnestunud sellise pöördumisega kirju leida. Kuid Noorte Hääle vahendusel teatati küll EKN-i töökoosoleku toimumisest ja pöördumisest kõigi hea tahtega inimeste poole lahendada ka kõige keerulisemad konfliktid heasoovliku dialoogi vormis.⁷²

Eesmärkide pluralistlikult ebamäärane paljus

7. detsembril 1989 ENSV Ministrite Nõukogu registreeritud EKN-i põhikirja üldsätetes öeldi: “Eesti Kirikute Nõukogu on Eesti NSV territooriumil tegutsevate kristlike kirikute ja koguduste liitude sõltumatu ühendus, kes on vabatahtlikult ühinenud eesmärgiga informatsiooni edastada ja ühist tegevust korraldada oma liikmete, eestimaalaste ja kõigi inimeste heaks. Oma eesmärkide saavutamiseks tegutseb EKN järgmistes põhisuundades: kristliku õpetuse, evangeeliumi ja eetika levitamine ning halastustöö koordineerimine; kirikute vahelise koostöö korraldamine; kirikute ühiseisukohtade väljatöötamine; informatsiooni edastamine.”⁷³

Niisiis olid EKN-i eesmärgid 1989. aasta lõpul peaaegu samad, mis selle organisatsioo-

ni asutamisel. Kristliku eluhoiaku kujundamist küll enam ei mainitud, see oli asendatud kristliku õpetusega, ja täpsemalt oli sõnastatud Jh 17:21 sisu, mis praktikas pidi väljenduma ühiseisukohtade väljatöötamises ja informatsiooni edastamises.

EKN-i 10. aastapäevale pühendatud ettekandes “Eesti Kirikute Nõukogu asutamine ja areng” rõhutas Kuno Pajula, et EKN-i asutamise eesmärgiks oli “täita paremini seda Kristuse käsku, kus Kristus saadab meid: “Minge kõike maailma ja tehke jüngriteks kõik rahvad, neid ristides ja neid õpetades pidama kõike, mis teid on kästnud.” See tähendas seda, et meil oli võimalik Kirikute Nõukogu kaudu mõelda selle peale, kuidas kiiremini taastada kirikustruktuurid, mis nõukogude ajal olid hävitatud. Oli vaja mõelda selle peale, et rahvast oli vaja varustada Piiblite ja muu vaimuliku kirjandusega. Paljudel kordadel olid kirikud ka selleks organiks või selleks kanaliks, mis võttis vastu humanitaarabi [– – –] Aga ma mäletan, kui me kirjutasime alla Kirikute Nõukogu asutamislepingule, siis sai ka see mõte välja öeldud, et Kirikute Nõukogu peab selgemalt nägema oma ülesannet, nägema visiooni. Meil on vaja tunnetada neid muudatusi mis meie ümber toimuvad. Meil on vaja aktiivset kirikut. Me vajame seda kirikut, mis tõepoolest elu edasi viib. Me ei tohiks öelda, et meil on vanaisade kirik, vaid et meil on kirik, kuhu ka noor inimene võib tulla.”⁷⁴

Niisiis oli Pajula jaoks EKN-i asutamise initsiatiiv-kirjakohaks hoopis Mt 28 sõnastatud misjonikäsk, mitte aga asutamisprotokollis mainitud Jh 17:21. Ka Einar Soone pidas EKN-i asutamise aluseks nn Jeesuse misjonikäsku.⁷⁵ Ja Joosep Tammo sõnul ei olnud EKN “üksnes kirikupoliitiline instrument. Jeesus Kristus on, kes meid on kutsunud ja seadnud

⁷⁰ EELKKA Eesti Kirikute Nõukogu materjalid. – EKN-i nimel metropoliit Aleksius ja Kuno Pajula Indrek Toomele 31.08.1989; T. Salumäe. Eesti Kirikute Nõukogu koosolek. – Noorte Hääle 02.09.1989.

⁷¹ MPEÕKA ËEU 1984–1986–1989. – Moskva Patriarhaat Tallinna ja Eesti metropoliit Aleksius Tallinna Piiskopkonna koguduste eesseisjatele 01.09.1989.

⁷² T. Salumäe. Eesti Kirikute Nõukogu koosolek. – Noorte Hääle 02.09.1989.

⁷³ EKNA EKN Põhikirja vanad variandid. – ENSV Ministrite Nõukogu istungi protokoll 07.12.1989 ja Eesti Kirikute Nõukogu Põhikiri, mis registreeritud 07.12.1989 ENSV MN juures.

⁷⁴ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Piduliku töökoosoleku protokoll 22.05.1999, lk. 7.

⁷⁵ Vt. EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Piduliku töökoosoleku protokoll 22.05.1999, lk. 10.

“maailma valguseks” ja “maa soolaks”. Siit ka meie ühised eesmärgid.” Ta tsiteeris Mt 28:16–20.⁷⁶ Jh 17:21, mis keskendub pigem sisemisele üksiolemisele ja spiritualiteedile, öeldes, et nüüd, kümme aastat hiljem on see asendunud väljapoole suunatusega. Teiseks rääkis Pajula ühel hetkel EKN-i asemel juba mingist abstraktsest kirikust, mis pidi elu edasi viima.

Eesti Kirikute Nõukogu uus parandatud põhikiri, mis on vastu võetud 26. aprillil 1995, ütleb EKN-i eesmärkide kohta: “EKN-i tegevuse eesmärk on ühendada kristlikke kirikuid ja koguduste liite koostööks Eesti ühiskonna vaimseks arenguks kristlike põhimõtete alusel.”⁷⁷ Kuivõrd oli Eesti ühiskonna vaimse arengu nimel tehtav koostöö või evangeliseerimine ühekoos üldse võimalik, näitas aeg. 1998. aasta oktoobris toimunud töökoosolekul tuli juba tõdeda, et Eestit ei saa misjoneerida, evangeliseerida üheskoos, vaid see pidi jääma iga EKN-i liikmeskiriku enda ülesandeks.⁷⁸

Eesti Kirikute Nõukogu ja riigi koostöö küsimus

1999. aastal rõhutas Eesti Kirikute Nõukogu president Einar Soone oma ettekandes “Eesti oikumeenia täna ja tulevikus”: “Väärtuslikum seni saavutatust on ühise mõtlemisviisi aluste väljakujundamine. Sellise ühise mõtteviisi väljundiks on Kirikute Nõukogu, kui terviku suhtlemine nii riigi- kui ühiskondlike institutsioonidega. Nõukogu avar liikmeskond, mis ühendab endas spiritualiteete Armeenia Apostlikust Kirikust kuni Nelipühi Kirikuni, on sellise ühise mõtteviisi olemasolu tõestuseks [– – –] Aeg on selgitada välja Kiriku ja riigi vahekord [– – –] Millega saab riik toetada Kirikut, seega kristliku elulaadi kasvu ühiskonnas ja mida on suuteline tegema ük-

sikkirik või Kirikute Nõukogu rahva ning riigi heaks? See ongi meie ees seisev põhiküsimus, et millisel määral me oleme suutelised vahe- tult reageerima Eesti ühiskonna vajadustele ja kas meie riigi juhid tunnistavad Kirikute Nõukogusse ühinenud konfessioonide vajalik- kusest Eesti elanikkonnale?”⁷⁹

EKN-i koondunud kirikute ja riigivõimu vahelise suhte temaatika aktuaalsus oli alanud juba aastaid varem. 1995. aasta juulis EKN-i töö vajalikkuse ja eesmärkide üle arutledes leiti, et Eesti riigi seisukohalt oli EKN vajalik organisatsioon.⁸⁰ 1996. aasta novembris tuli arutlusele eelarve. Selle arutus oli ärev, sest paistis nii, et riigil pole EKN-i vaja. Eelarve koostati siiski sellise arvestusega, et riigi toe- tus jätkub.⁸¹ Teema aktuaalne esilpüsimine ka järgnevatel aastatel lubaks kinnitada, et EKN ei ole kandnud endas teoloogilist di- mensiooni, vaid sotsiaal-eetilist riiklik-ühis- kondlikku dimensiooni. EKN-i täitevsek- retäri Eerik Jõksi sõnu laenates: “Kirikute Nõukogu on esimeste tegevusaastate järel pidevalt olnud potentsiaalse ühiskonda ter- vendava ühisarvamuse väljendaja.”⁸² Riigile potentsiaalselt ainukõlbulikena pakkus Einar Soone küll ainult EKN-is esindatud kristlust. Milleks oleks EKN-i kristlus aga suuteline? Kas ta on suutnud ja suudab näiteks õpetada ja demonstreerida sallivust? Mitte kristlus ja EKN-i kogunenud kirikud, vaid riik reguleeris sisepoliitilise küsimusena ära suhted kahe õi- geusu kiriku vahel. “Oleme lahendanud õige- uskirikute probleemi. Kui õigeuskirik pole enam opositsioonis Eesti riigiga, siis on see suur samm ka integratsioonis,” rõhutas Siim Kallas pärast ühishuvide allkirjastamist 2002. aasta oktoobris. Riik oli teinud, mida suutis.

Einar Soone poolt 1999. aastal sõnastatud eeldusel “vabab eesti rahvas reaalselt kiriku tu- ge”.⁸³ Üldrahalikel katastroofi- ja kriisiaega-

⁷⁶ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Töökoosoleku protokoll 08.10.1998, lk. 30.

⁷⁷ EKNA EKN tegevuse aastaaruanded 1989–1998. Eesti Kirikute Nõukogu 1998 Issanda aasta tööaruanne, lk. 6.

⁷⁸ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Töökoosoleku protokoll 08.10.1998, lk. 22.

⁷⁹ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Piduliku töökoosoleku protokoll 22.05.1999, lk. 9, 10.

⁸⁰ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1995–1998. Töökoosoleku protokoll 25.07.1995, lk. 2.

⁸¹ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1995–1998. Töökoosoleku protokoll 25.11.1996, lk. 2.

⁸² EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Töökoosoleku protokoll 20.06.2000, lk. 4.

⁸³ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Piduliku töökoosoleku protokoll 22.05.1999, lk. 13.

del võib-olla tõesti, nagu tõendas ka Estonia katastroof. Palju raskem on selle vajaduse olemasolu tõestada n.-ö. normaalsetel, rahulikel aegadel. Peeter Kaldur on öelnud: “EKN-i väljakutse on oikumeeniliselt baasilt lähtudes aidata kaasa kogu riikliku ideoloogia kujundamisele.”⁸⁴ 1995. aastal pakkus Kaldur EELK-le välissuhtlemisel Eesti Vabariigi häälena esinemise ülesannet: “On loomulik, et EELK sellistel puhkudel esindab Eesti Vabariigi huve.”⁸⁵

Nüüd siis looks EKN sellele häälele ideoloogia. Ka 2001. aasta 25. septembri EKN-i töökoosolekul jõuti otsuseni kiita põhimõtteliselt heaks idee Kirikute Nõukogu regulaarsetest pöördumistest Eesti rahva poole.⁸⁶ EKN on olnud oikumeenilise teoloogia dimensiooni asemel kirikute “käepikendus ühiskonda”, kui kasutada Joosep Tammo sõnu.⁸⁷ Oma finaali leidis see protsess EKN-i ja riigi vahel sõlmitud ühishuvide leppe allkirjastamisel 2002. aasta 17. oktoobril.

Riigiorganite motiivid

Iseenesest polnud EKN-i-suguse organisatsiooni loomise idee usuasjade volinikule Rein Ristlaanele just uus idee. Usuasjade volinik Leopold Piip oli 1978. aasta lõpul pakkunud EKP Keskkomitee sekretärile Vaino Väljasele idee luua ENSV usutegelastele ühiskondlik vorm, mis võimaldaks nende osavõttu riigi ühiskondlik-poliitilisest elust, annaks usutegelaste nooremale põlvkonnale tegutsemisenergia tühjakslaadimise võimaluse “meie poliitikale kasulikus suunas” ja mõjutaks sellega religioosse liikumise sekulariseerimise protsessi, lojaalsuse ja patriotismi süvenemist. Selliseks ühiskondlikuks vormiks võinuks olla “Eesti Kristlik Rahunõukogu”, mis ei pruukinud olla vormistatud ENSV Ministrite Nõukogu määrusega. Piibu arvates piisanuks EKP Keskkomitee nõusole-

kust moodustada “Eesti Kristlik Rahunõukogu” Usuasjade Nõukogu voliniku aparaadi abiorganina, mis tuli luua vastavalt põhimäärusele ja rakendatakse tegevusse usuasjade voliniku šefluse all. Ettepaneku realiseerimise vajalikkust põhjendas Piip: “Usutegelaste [– – –] isoleerimispraktika pidurdab usutegelaste edumeelse mõttelaadi süvenemist, soodustab endassesulgumist ning mitmesuguste illegaalsete tegevusvormide otsimist ja rakendamist. “Eesti Kristlik Rahunõukogu” aga võimaldab need pahed, eriti illegaalne tegevus, paralüseerida ning tõmmata rõhuva osa usutegelaskonnast meie poliitika sõiduvette.”

“Eesti Kristliku Rahunõukogu” põhikirja projekt sätestas, et tegemist oleks olnud konsultatiivorganiga, mis koondanuks erinevate usuliste konfessioonide usutegelasi, kes aitasid kaasa süvendada erinevate maade usklike ja usuvoolude sõprust ning kindlustada sellega rahu- ja progressiõudude ühtsust. “Eesti Kristliku Rahunõukogu” liikmeskonda oleksid vabatahtlikkuse põhimõttel kuulunud: EELK peapiiskop ning tema asetäitja ja, Konsistooriumi vastutav sekretär, samuti Konsistooriumi liikmed ja praostkondade praostid; Vene Õigeusu Kiriku Tallinna ja Eesti metropoliit; Piiskopkonna Valitsuse sekretär, Sinodi liikmed ja praostid; EKB vanempresbüter, tema abi ja presbüterite nõukogu liikmed; SPA vanempresbüter, tema abi ja presbüterite nõukogu liikmed; Metodisti Kiriku superintendent ja valitsuse liikmed; vanausuliste kiriku, katoliku kiriku ja juudiusu kiriku esindaja (igast konfessioonist üks). Asutamiskoosoleku protokollile, milles oleks fikseeritud ka põhimääruse kinnitamine, kirjutanuks alla kõik ülalnimetatud, kes võtavad omaks “Eesti Kristliku Rahunõukogu” tegevuse põhimõtted, taotlused ja eesmärgid.⁸⁸ “Eesti Kristliku Rahunõukogu” loomise idee tõstatus uuesti pärast Luterliku Maailmaliidu Euroopa vähe-

⁸⁴ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 1998–2000. Töökoosoleku protokoll 20.06.2000, lk. 8.

⁸⁵ P. Kaldur. Sissejuhatav ettekanne Eesti Vabariigi Valitsuse ja Eesti Kiriku esindajate kohtumisel. – EELK Juubelialbum. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised IX. Tallinn, 1996, lk. 94.

⁸⁶ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 2000–2001. Töökoosoleku protokoll 25.09.2001, lk. 11.

⁸⁷ EKNA EKN töökoosolekute protokollid 2002–2003. Töökoosoleku protokoll 19.03.2002, lk. 13.

⁸⁸ UAVA Siseministeeriumis. Üldine kirjavahetus usuasjade küsimustes 1978–1980. Karp 6. T. nr. 201 (1978). L. Piip EKP Keskkomitee sekretär V. Väljasele 26.12.1978.

muskirikute Tallinna konverentsi 1980. aasta sügisel. Piip pakkus selle uueks nimeks “Kristlik Rahupooldajate Nõukogu”.⁸⁹

Eesti Kristlik Liit *versus* Eesti Kirikute Nõukogu

Eesti Kirikute Nõukogu loomisel tulevad kindlasti arvesse ühiskondlik-poliitilise elu aktiveerumine, seda just 1988. aastal, kui oli selgelt märgata, et paljud vaimulikud, eriti luterlased seadsid poliitilise tegevuse võrdväärseks religioosusega. 28.01.1988 ENSV usuasjade volinikuks saanud Rein Ristlaane motiiviks võis olla soov luua mitteformaalse Eesti Kristliku Liidu kõrvale riiklikult kontrollitud kirikujuhtide kirikukeskvalitsuste konsultatiivorgan. Selle asutamine sai võimalikuks ka eeldusel, et kirikute juhid ei osalenud ise nii aktiivselt poliitilises elus ega pidanud positiivseks ka oma vaimulike poliitikas kaasatootmist. See lõhe ja erimeelsus löid eeldused. Pealegi näis usuasjade voliniku silmis puuduvat näiteks ka EELK uuel peapiiskopil Kuno Pajulal oma kirikus korralik autoriteet.⁹⁰ Niisiis, kui ta seda spetsiaalselt oma aruandes nimetab, siis kas ta võis tõesti uskuda, et EKN-i abil tugevdatakse ka Pajula autoriteeti ja positsioone kirikus? Sellele küsimusele meil vastust ei ole.

EKN-i asutamise võtmemotiiviks sai kindlasti Eesti Kristliku Liidu tegevus ja taotlused. 1988. aasta novembri lõpul kirjutas Ristlaan, et “viimastel kuudel” olid Nukuteatri kirjanudusala juhataja Avo Üprus, Rakvere Vilde-nimelise kolhoosi kultuuriosakonna juhataja Valdur Liiv, ajaloolane Vootele Hansen, Tallinna Rooma-Katoliku Kiriku preester Rein Õunapuu, Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku preester Ardo Keskküla, luteriusu vaimulik Einar Soone, endine ametist tagandatud

luteriusu aseõpetaja Kalle Lindi ja “mõned nooremad” taotlenud Eesti Kristliku Liidu loomist. Liidu eesmärgiks oli “sellise sõltumatu ühiskondliku liikumise loomine, mis ühendaks kõiki kristlikke põhitõdesid tunnustavaid ja nende alusel tegutseda soovivaid inimesi”.⁹¹ Taotleti juriidilise isiku staatus. Tallinnas, Tartus, Rakveres ja Paides olid toimunud kohalike nõukogude organite esindajate osavõtul EKL osakondade loomiskoosolekud. Tallinnas ja Rakveres olid EKL osakonnad esitanud oma registreerimiseks avaldused täitevkomiteedele. Detsembris kavandati läbi viia vabariiklik asutamiskoosolek Tartus, pärast mida kavatseti registreerumiseks pöörduda ENSV Ülemnõukogu poole.

“Kõigi vabariigis tegutsevate usukoondiste juhtkonnad suhtuvad taolise organisatsiooni loomisse kahtlevalt. Baptistide, adventistide ja metodistide kirikukeskused on oma eitavat seisukohta väljendanud ka avalikkuses. Samal ajal on aga loomulik, et usuorganisatsioonid ei astu mingeid konkreetseid samme EKL loomise vastu – ei saa ju kristlikud kirikud organiseerida vastutegutsemist kristlikke ideaale propageeriva organisatsiooni moodustamisele [– –] Samal ajal tuleb aga tõdeda, et mingid sunniabinõud EKL loomise vastu ei ole ilmselt õigustatud. Kuna EKL organisaatorid põhimõtteliselt keelduvad kontaktidest Usuasjade Nõukogu voliniku aparaadiga (ei tunnista ennast usuliseks organisatsiooniks), oleks otstarbekas, et EKL asutamiskoosoleku tööst võtaks osa kas ENSV ÜN Presiidiumi või tema volitusel mõne teise ametkonna töötajad.”⁹²

EELK peapiiskopi sekretäri Tiit Sepa väitel oli Illar Hallaste mingis ajaliselt täpselt määratlematus kontekstis vihjanud, et EKN oli mõeldud 17. detsembril 1988 asutatud Eesti Kristliku Liidu (EKL) tasalülitamiseks.⁹³ Et EKN tekitati Ristlaane ja Aleksuse

⁸⁹ UAVA Siseministeriumis. Rahvusvaheliste usuorganisatsioonidega suhtlemine 1980–1985. Karp 18. T. nr. 230 (1980). L. Piip A. Greenile 22.09.1980.

⁹⁰ UAVA Siseministeriumis. Üldine kirjavahetus 1988–1990. Karp 9. T. nr. 318 (1988). R. Ristlaan Vaino Väljasele 12.09.1988.

⁹¹ Vt. Eesti Kristlik Liit. Eesti Kristliku Liidu põhikirja eelnõu, I.1.

⁹² UAVA Siseministeriumis. Üldine kirjavahetus 1988–1990. Karp 9. T. nr. 318 (1988). R. Ristlaan EKP Keskkomiteele ja ENSV Ülemnõukogu Presiidiumile 23.11.1988.

⁹³ Eerik Jõksi intervjuu Tiit Sepaga 19.10.2006.

poolt n.-ö. demokraatlike liikumiste vastuorganisatsioonina EKL-i tasalülitamiseks, selleks et võtta kontrolli alla see osa ühiskonnast, kes pidas ennast kristlasteks, on väitnud hiljem ka siseministeeriumi usuasjade talituse juhataja Tiit Sepp.⁹⁴ EKL-i üks asutajaid Einar Soone väitis EKN-i väljasõiduistungil Märjamaal 2003. aasta mais, et EKL oli tõukeks EKN-i loomisele.⁹⁵ EKL-i ühe asutaja Ardalion Keskküla sõnul ei teadnud nad midagi EKN-i loomisest ja alles hiljem, kui see oli juba loodud, hakkasid nad EKN-i tõlgendama kui konkureerivat organisatsiooni EKL-ile.⁹⁶ EKL-i üks asutajaid Vootele Hansen on meenutanud, et nad arutasid pärast EKN-i loomist seda küsimust ja leidsid, et EKN ei suudaks tasalülitada EKL-i, sest esimene ei saa ega soovigi kujuneda poliitiliseks parteiks, mida EKL aga sai, kuigi sellele seisti EKL-i sees ka vastu.⁹⁷

Rohkem kui EKN-i loomine, viisid EKL-i lõhenemiseni selle organisatsiooni omad sisearengud. Pärast seda, kui programmitoimikond Kalle Lindi ja Illar Hallaste juhtimisel formeerus 1989. aasta juunis omaalgatuslikult ümber poliitiliseks toimikonnaks, mis võttis suuna iseseisva Eesti Vabariigi saavutamisele sooviga areneda kristlik-demokraatlikuks parteiks. Erimeelsuste tõttu asutati 19. augustil 1989 Otepääl Eesti Kristlik Ühendus, mille programmis ei olnud poliitilisi eesmärke.⁹⁸ Kuid EKL-i roll EKN-i loomisel väärib sellegipoolest lähemat tähelepanu.

Rohujuure tasandil 1988. aasta mais Edasi veergudel luterliku vaimuliku Einar Soone, Apostliku Õigeusu Kiriku preestri Ardalion

Keskküla ja Rooma-Katoliku Kiriku preestri Rein Õunapuu poolt tehtud üleskutses kutsuti liituma interkonfessionaalselt kristlaste ja teistega, kes pidasid vajalikuks kristlike põhimõtete levitamist ja nende alusel tegutsemist. Programmi väljatöötamiseks ja asutava kogu ettevalmistamiseks moodustati algatusgrupp, mille eestvedamisel oli sügiseks moodustatud juba seitse piirkondlikku osakonda.⁹⁹ Näiteks EKL-i Tartu osakonna üleskutsed tehti EELK konverentsil “Tunnistamine ja teenimine”, mis toimus 27.–29. oktoobril Tallinnas.¹⁰⁰ EKL-i Tallinna osakond asutati Tallinna Linnamuuseumis novembris 1988. Eesti Kristliku Liidu korraldustoimikond moodustati aga 06.12.1988.¹⁰¹ See polüfunktsionaalne organisatsioon pidas 17. detsembril heliloojate liidu saalis oma piduliku asutamiskoosoleku. Seal vastu võetud manifestis öeldi, et EKL tahab usuühtsuses liikuda isiksust ja vaimsust väärtustava inimliku ühiskonna poole.¹⁰²

Kristlaste koondumist oikumeenilisel või allianssliikumise tasandil soovis ka mingi osa vabakoguduste esindajaid, näiteks EKB Liidu tollane sekretär Dmitri Lipping, kes seoses Eesti Kristliku Liidu loomisega tegi Eesti Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Liidu juhatusele 1988. aasta detsembris ettepaneku näidata üles suuremat initsiatiivi allianssliikumise organiseerimisel, mis oleks kindlustanud erinevate vaimulike liikumiste omavahelised konsultatsioonid ja võimalikul määral ühise tegevuse. “Vaimulike liikumise kokkupuutepinna loomine, millel oleks juhtkondade usaldus, takistaks mit-

⁹⁴ Eerik Jõksi intervjuu Tiit Sepaga 06.07.2007.

⁹⁵ EKNA Märjamaa väljasõiduistungil audiosalvestus 15.05.2003.

⁹⁶ Eerik Jõksi intervjuu Ardalion Keskkülaga 27.07.2007.

⁹⁷ Vootele Hanseni informatsioon Riho Saardile 28.10.2007.

⁹⁸ A. Üprus. Mis juhtus Eesti Kristlikus Liidus. – Kristlik Ühendus. Eesti Kristliku Ühenduse ajaleht, nr. 1, detsember AD 1989.

⁹⁹ A. Üprus. Mis juhtus Eesti Kristlikus Liidus. – Kristlik Ühendus. Eesti Kristliku Ühenduse ajaleht, nr. 1, detsember AD 1989.

¹⁰⁰ SKHA Kirkon Ulkoasiain Toimikunta (KUT) Matkaraportit 1989. – L. Märsylä. Raportti Eestin evankelis-luterilaisen kirkon konferenssista ja työneuvottelusta 27.–29.10.1988 Tallinnassa.

¹⁰¹ UAVA Siseministeeriumis. Aruanded ja ülevaated kirikute tegevuse kohta ENSV-s 1988–1990. Karp 5. U. Veering R. Ristlaanele ja E. A. Sillarile 15.12.1988.

¹⁰² A. Üprus. Mis juhtus Eesti Kristlikus Liidus. – Kristlik Ühendus. Eesti Kristliku Ühenduse ajaleht, nr. 1, detsember AD 1989.

tekristlaste tegutsemist kristluse nimel.”¹⁰³

Käesoleval juhul tuleb pöörata tähelepanu ja märkida ära, et EKL-il oli olemas nõuandva organina teoloogiline nõukogu, mille liikmeteks olid kõik algatusgrupis osalenud ordineeritud vaimulikud. Nõukogu ülesandeks oli anda teoloogilisi hinnanguid ühiskonnas nähtustele.¹⁰⁴ On võimalik, et 1980-ndate aastate lõpul vajas sellist konsultatsioonilist organit oma kõrvale ka usuasjade volinik, mille ta hiljem EKN-i näol siis ka sai.

Kui EKN-i asutamine oleks olnud mõeldud EKL-i tasulilitamiseks, sest sel puudus nii riigi kui ka kirikute mandaat, siis on EKN-i kui kirikujuhtide tasandil toimiva oikumeenilise organi asutamise vajadus saanud tekkida alles pärast EKL-i asutamist. Eenok Haameri hinnanguil oli EKN kusagil üleval latvades, aga all rohujuure tasandil seda tunda ei olnud. Rohujuure ja kirikujuhtide oikumeeniad ei kohtunud teineteisega.¹⁰⁵ Ardalion Keskküla nimetas EKN-i “ülemuste ettevõtmiseks” ja EKL-i “rahva ettevõtmiseks” ning kuna EKN loodi usuasjade voliniku aparatuuri kaudu, siis ei pannud kirikurahvas EKN-i loomist 1989. aasta alguses isegi tähele.¹⁰⁶

Dokumentaalsele allikatele toetudes võib öelda, et usuasjade volinikku häiris 1980-ndate lõpul kirikutegelaste siirdumine poliitikasse ja nende sõnumi politiseerumine. Rein Ristlaan kirjutas 1988. aasta aruandes NSVL MN Usuasjade Nõukogule EKL-i kohta: “Hinnates religioossete organisatsioonide ühiskondliku aktiivsuse laienemist, ei saa märkamata jätta ka paljusid negatiivseid mõjusid, mis ilmnevad selles protsessis. Kõige ebasoovitavamad nende seas on erinevate mitteformaalsete ühenduste katsed, nende hulgas ka selgelt ekstremistlikud püüdlused, näiteks Eesti Rahvusliku Sõltuma-

tuse Parteisse astus ühenduses kaheksa luteri pastorit, ja mitmed vaimulikud on esinenud ka teistes poollegaalsetes grupeeringutes liikmetena. Väikse grupi kultuuriinimeste poolt käivitati kampaania loomaks “ohtlikke grupe” (Eesti Kristliku Liidu aladel) – ühiskondlik-poliitilise organisatsiooni, kes on seadnud endale eesmärgiks kristlike väärtuste propaganda elanikkonna laiades ringides. Detsembri alguses toimus EKL-i kogunemine, kus oli 53 liiget, sealhulgas kümme ortodoksi, luteri ja katoliku vaimulikku. Kõikidesse nendesse gruppidesse ja vaimulike tegevusse neis suhtuvad kirikute juhid kriitiliselt, mitte heaks kiites, nähes selles ohtu ühtsusele kirikutes. Kuigi Vabariigis süveneb poliitiline olukord, hoiduvad kirikujuhid langetamast keelde ja muid piiravaid otsuseid, meetmeid, et katkestada oma vaimulike osavõttu nendest organisatsioonidest.”¹⁰⁷

Siiski, 15. septembril 1988 toimunud EELK Konsistooriumi korralisel koosolekul kavandati väljendada kiriku eitavat suhtumist kirikuhoone kasutamiseks mittevaimulikel eesmärkidel, pidades silmas Piliistvere kirikus 20. augustil 1988 toimunud poliitilist koosolekut, mille lõpul loodi Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei (ERSP).¹⁰⁸ See muidugi ei tähendanud, et oleks asutud ERSP suhtes eitavale positsioonile. Toomas Paul on öelnud, et “algusest peale on luterlik kirik kaasa läinud radikaalse rahvuslusega [– – –] see ei ole olnud muidugi päris ühtlane, on olnud ka ettevaatlikumat toetust, aga EELK Konsistoorium oli igatahes esimene, kes andis 1990. aasta kevadel pärast Eesti Kongressi esimest istungit Eesti Komiteele 100 000 rubla algkapitaliks, ja EELK peapiiskop on ise pühitsenud kõik tähtsamad Vabadussõja ausesambad ja pidanud lipuheiskamiskõned.”¹⁰⁹

¹⁰³ Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liidu arhiiv (EEKBKLA) Juhatuses koosolekute protokollid koos lisadega 11.01.1988–02.03.1992. Juhatuses protokoll nr. 146, 09.12.1988, p. 13.

¹⁰⁴ Eesti Kristlik Liit. Eesti Kristliku Liidu põhikirja eelnõu. III, 12 ja 13.

¹⁰⁵ Erik Jõksi intervjuu Eenok Haameriga 24.10.2006.

¹⁰⁶ Erik Jõksi intervjuu Ardalion Keskkülaga 27.07.2007.

¹⁰⁷ UAVA Siseministeeriumis. Aruanded ja ülevaated kirikute tegevuse kohta ENSV-s 1988–1990. Karp 5. R. Ristlaane poolt 03.01.1989 koostatud 1988. aasta aruanne.

¹⁰⁸ UAVA Siseministeeriumis. Üldine kirjavahetus 1988–1990. Karp 9. T. nr. 318 (1988). R. Ristlaan V. Väljasele 12.09.1988.

¹⁰⁹ T. Paul. Eesti kirik 1980-ndatel aastatel. (1991). – Kirik keset küla. Eesti mõttelugu 50. Tartu, 2003, lk. 211.

Ajaloolased Toomas Karjahärm ja Väino Sirk on teinud sellest aga üldistuse kõigi kirikute kohta ja öelnud, et “tõusev rahvuslus leidis tuge kirikult ja vaimulikkonnalt”.¹¹⁰

Sellisesse järeltuleb tuleb suhtuda siiski teatud reservatsiooniga. Kõige keerulisem oli Vene Õigeusu Kiriku metropoliidil, Tallinna ja Eesti piiskopil Aleksiusel suhestada ennast eestlaste tähtsava rahvuslusega. Ka ENSV kirikute ja koguduste liitude juhid püüdsid säilitada tasakaalukamat, distantseeritumat suhet poliitiliste parteidega ja rahvusliku taasärkamisega ning iseseisva Eesti Vabariigi saavutamiseks. Nagu hilisemad, 1989. aasta suvesündmused EKL-i arengutes näitasid, viis just see liidu lagunemiseni. Iseseisvat Eesti Vabariiki ei taotlenud ükski kirik või koguduste liit. “Kiriku asi polnud luua Eesti Vabariiki,” on meenutanud Kuno Pajula.¹¹¹ Iseseisvat riiki ei taotlenud ka Eesti Kirikute Nõukogu ega hilisem Eesti Kristlik Ühendus.

R. Ristlaan pöördus kirjalikult (25.01.1989) EELK poole palvega avaldada EELK ametlik arvamus Eesti Kristliku Liidu kohta, sest Eesti Kristlik Liit kui ühiskondlik-poliitiline organisatsioon taotles oma registreerimist juriidilise isikuna. Taotlust põhjendavates materjalides väideti, et EKL-i loojateks on eri usukonfessioonide esindajad, sh. luterlased. ENSV Ülemnõukogu Presiidium suunas taotluse läbi vaatamiseks ja otsustamiseks ENSV Ministrite Nõukogule. R. Ristlaan, kes sai otsesed suuniseid ministrite nõukogu esimeselt asetäitjalt A. Soidlalt, palus EELK-l esitada 10. veebruariks oma ametlik arvamus.¹¹² EELK kujundas oma vastuse 8. veebruariks. Kuna EKL oli üks paljudest kirikuvälistest organisatsioonidest, siis ei pidanud EELK Konsistoorium vajalikuks

selles küsimuses seisukohta võtta.¹¹³ 25. jaanuaril oli R. Ristlaan sama küsimusega kirja saatnud ka metropoliiti Aleksiusale, kes jõudis oma seisukoha formuleerida juba 7. veebruariks. Aleksius toonitas, et EKL ei või oma tegevuses esineda vabariigi kirikute nimel. Üksikud vaimulikud erinevatest konfessioonidest esindavad üksikisikuid, aga mitte kirikuid, sest neil puuduvad kirikute volitused.¹¹⁴

Kuna EKL-i juhtorganitesse oli valitud ka EKB koguduste liikmeid, siis saatis usuaasjade volinik EKL Asutava Kogu koosoleku materjalid ka EKB koguduste liidu juhatusele tutvumiseks ja seisukoha võtmiseks. EKB juhatus formuleeris oma seisukoha 13. veebruaril, asudes EKL-i suhtes järgmistele seisukohtadele: Eesti NSV Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Presbüteri Nõukogu ei ole EKL-i loomise vastu; vaimulik õpetus ja kasvatus kuuluvad kirikute ja koguduste kompetentsi; EKL ei esinda ühtki Eesti kirikut ega ka Eesti kristlaskonda; EKB koguduste suhtlemine EKL-iga toimub peamiselt Eesti Kirikute Nõukogu kaudu. Toodi välja ka EKL-i ühe liidri Rein Õunapuu poolt EKN-i loomisel välja öeldud seisukoht, et EKL ei ründa kirikuid ning annab oma tegevusvaldkonnad¹¹⁵ vabaks, kui kirikud nendes tegutsema hakkavad.¹¹⁶ Niisiis muutus EKL tõsisemaks, akuutsemaks probleemiks usuaasjade voliniku jaoks 1989. aasta jaanuari lõpul.

Eesti Kirikute Nõukogu kui riiklik kontrollorgan

Lisaks EKL-ile tekitasid kirikute vahele pingeid ajakirjanduse vahendusel ka kirikute-gelased ise. Nii näiteks ilmus Rahva Hääles

¹¹⁰ T. Karjahärm, V. Sirk. Kohanemine ja vastupanu. Eesti haritlaskond 1940–1987. Tallinn, 2007, lk. 522.

¹¹¹ Eerik Jõksi ja Tauno Tederi intervjuu Kuno Pajulaga 21.09.2004.

¹¹² EELKKA Kirjavahetus Usuaasjade Nõukogu volinikuga ENSV-s. Rein Ristlaan Kuno Pajulale 25.01.1989.

¹¹³ EELKKA Konsistooriumi koosoleku protokollid 1989. Protokoll nr. 2, 08.02.1989.

¹¹⁴ “Ei saa oma tegevuses esineda vabariigi Kirikute nimel. Üksikud erinevate konfessioonide jumalasulased osalevad Liidus eraisikutena, sest neil pole Kirikutelt, mille juurde nad kuuluvad, mingeid volitusi.” MPEÕ-KA. Usuaasjade Nõukogu volinik 1984–1989. Aleksius R. Ristlaanele 07.02.1989.

¹¹⁵ Inimõigused, ühiskondlik-poliitilised õigused, rahvusküsimus, kultuur, haridus, teadus. Eesti Kristlik Liit. Eesti Kristliku Liidu programmi eelnõu.

¹¹⁶ EEKBLA Juhatuse koosolekute protokollid koos lisadega 11.01.1988–02.03.1992. Juhatuse protokoll nr. 148, 13.02.1989, p. 7.

(15.04.1988) ETA materjal “Eesti õigeusklikud on uutmise poolt!”, milles esitati ETA erikorrespondendi S. Smirnovi intervjuu Tallinna ja Eesti Piiskopkonna metropoliidi Aleksusega. See intervjuu ja selle pealkiri tekitas Rein Ristlaane sõnul teistes konfessionides, eriti luterlastes “tõsise ärrituse”. Luterlased leidsid, et intervjuu tekitas kahtluse, kas luterlased on “uutmise poolt” ja kas õigeuslised “on uutmise poolt või mitte”. Luterlastest tekitas kahtlusi väide, et õigeusk ei ole kunagi toonud kaasa venestamist ja et saksa mõisnikud sundisid eestlastest talupoegi majandusliku survega vastu võtma luterlust. “Olen arvamusel, et vabariigis tegutsevate väga eripalgeliste usuliikumiste kohta riikliku hinnangu andmisel (ETA) oleks tulevikus vajalik eelnev konsultatsioon spetsialistidega,” toonitas R. Ristlaan ja lubas rakendada abinõusid, et tekkinud ebasoodsaid hinnanguid vene õigeusu kiriku suhtes luterlaste ja baptistide hulgas neutraliseerida.¹¹⁷

Peale eeltoodud seikadele väitis Aleksius: “Õigeusk on soodustanud eesti keele levikut. Õigeusu levikuga kaasnes jumalasõna tõlkimine eesti keelde [– – –] vene keele ja vene kultuuri kohalolek Eestis ei ole mingil määral takistanud, vaid on pigem soodustanud eesti kirjanduse, eesti kunsti ning eesti kultuuri õitsengut üldse [– – –] Õigeusu kirik on kasvatanud alati oma liikmeid internationalismi ning rahvaste sõpruse ja vendluse vaimus. Natsionalismi ja šovinismi ilmingud on patoloogia.”¹¹⁸

Oli selge, et kirikujuhid vajasid selliste pingete ärahoidmiseks mingit foorumit, sellele on viidanud oma intervjuus ka endine EELK Konsistooriumi peasekretär Tiit Pädam, öeldes: “Lootsime saavutada EKN-i abil, et kirikute hääl oleks ühiskonnas kuuldav ja ühtne. Lootsime, et ka omavahelisi

erimeelsusi saaks see organ ära hoida või lepitada, teoloogilisi arusaamu selgitada.”¹¹⁹ Seda vajadust võiski usuasjade volinik Rein Ristlaan väga edukalt ära kasutada.

Kaudselt on tõestatav ka usuasjade voliniku soov kontrollida EKN-i kaudu uusi tekkivaid kristlikke organisatsioone. 1989. aasta juunis taotles evangeeliumi kristlaste ja baptistide Tallinna Oleviste koguduses pastor Rein Uuemõisa initsiatiivil asutatud “Noortemisjon” enda registreerimist Tallinna täitevkomitees.¹²⁰ Usuasjade voliniku asetäitja Ants Liimets vestles Uuemõisaga 1. augustil ja pakkus välja võimaluse, et “Noortemisjon” hakkaks kuuluma EKN-i koosseisu. Vestlusel selgus, et “tänu oma juhtkonnale” ei olnud “Noortemisjon” nõus koostööks EKN-iga ega ka Oleviste baptisti kogudusega. EKB Oleviste koguduse vanepresbüter Ülo Meriloo ei avaldanud vaimustust “Noortemisjoni” asutamise üle. A. Liimets pakkus täitevkomiteele välja, et “Noortemisjon” tuleks registreerida kui usuline organisatsioon, mille registreerimise algatus peab tulema usuühingu täitevorganilt või kirikukeskuselt. A. Liimetsa seisukoht oli: “Kui “Noortemisjon” oleks nõus oikumeenilise liikumisega, võiks ta kuuluda Kirikute Nõukogu juurde.” Samal seisukohal oli ka Rein Ristlaan, kes oli 19. augustil kirjutanud Liimetsa koostatud kirjale: “Jätkame tegevust Uuemõisaga sihiga tagada riiklik kontroll nende tegevuse üle.”¹²¹ See juhtum kinnitab kaudselt, et EKN oli loodud täitma ka riikliku kontrollorgani ülesandeid.

EKN-i loomise kajastamine ja reageeringud

Kuigi kiriklikes kalendrites, mida sai ametlikult trükkida, kajastati tavaliselt kõiki kiriku-

¹¹⁷ UAVA Siseministeeriumis. Üldine kirjavahetus 1988–1990. Karp 9. T. nr. 319 (1988). R. Ristlaan A. Soidlale ja EKP KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhatajale S. Villole 18.04.1988.

¹¹⁸ Eesti Õigeusklikud on uutmise poolt! – Rahva Hääl 15.04.1988.

¹¹⁹ Eerik Jõksi intervjuu Tiit Pädamiga 20.06.2007.

¹²⁰ UAVA Siseministeeriumis. Üldine kirjavahetus usuasjade küsimustes 1988–1990. Karp 9. T. nr. 330 (1989). U. Veering R. Ristlaanele 28.06.1989.

¹²¹ UAVA Siseministeeriumis. Üldine kirjavahetus usuasjade küsimustes 1988–1990. Karp 9. T. nr. 330 (1989). A. Liimets U. Veeringule 22.08.1989.

eluga seotud olulisi sündmusi, ei mainita näiteks 1989. aasta ja 1990. aasta õigeusu kiriku kalendrites sõnagagi 1988. aasta detsembri alguses Kuremäe kloostris toimunud oikumeenilist koosolekut ega ka 1989. aasta veebruaris seal pidulikult asutatud Eesti Kirikute Nõukogu.¹²² See vaikimisfakt räägib juba ise, kui tähtsaks Aleksiuse juhitud kirik EKN-i loomist ja lokaalse oikumeenilise suursündmuse äramärkimist pidas.

EKN-i asutamist pole mainitud ka Eesti Metodisti Kiriku kalendris.¹²³ Väike uudisnupuke Eesti Kirikute Nõukogu loomisest ilmus ainult aastaraamatus "Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 1989".¹²⁴ Sündmust ei kajastatud evangeeliumi-kristlaste ja baptistide aastakalendris ega ajakirjas Teekäija. See-eest leiab EKN-i asutamise äramärkimine aset Rahva Hääles, kus teatati, et 16. veebruaril "võeti vastu otsus luua konsultatiivorgan – Eesti Kirikute Nõukogu". Uudisnupukeses mainiti ära kõik kirikud (ilma esindajateta), kes EKN-i astusid ja vaatlejaks jäid. Rahvusvahelisest oikumeenilisest seminarist osavõtnud tervitasid EKN-i asutamist, "nähes selles head märki kirikute koostöö aktiveerumisest Nõukogude Liidus".¹²⁵ Kuno Pajula on tagantjärele tunnistanud, et "olime uhked, et olime kogu Venemaal esimene selline organ".¹²⁶

EKN-i töökoosolekute ja seal käsitletud teemadest ilmusid pressiteated hiljem regulaarselt ajalehtedes. Tiit Salumäe on Eesti Kirikute Nõukogu asutamisest teavitanud pagulaseestlasi VEKSA kalendri vahendusel, kirjutades seal: "Lähtudes Jeesuse Kristuse käsust "et nad kõik üks oleksid", tahavad kirikud

koos ühendada oma jõud evangeeliumi kuulutamise ja halastustöö tegemise tarvis, kujundada kristlikku eluhoiakut, kaitsta eestimaalaste õigusi."¹²⁷ Teisiti kui kirjutati Rahva Hääles, ei teavitanud Tiit Salumäe pagulaskonda sellest, millised kirikud koondusid EKN-i.

EKN-i asutamise uudisele reageeris rahvusvaheliselt kõige kiiremini Poola Oikumeeniline Nõukogu (Polska Rada Ekumeniczna), mille president Adam Kuczma saatis EELK peapiiskopi Kuno Pajula kaudu 31.03.1989 EKN-le tervituskirja, milles tõlgendas EKN-i asutamist Nõukogude Liidus toimiva oikumeenia märgina ja soovis EKN-iga lähimate kontaktide loomist ning vastastikuste delegatsioonide kohtumist.¹²⁸ EELK delegatsioon, peapiiskop Kuno Pajula, õpetaja Toomas Paul ja sekretär Tiit Sepp kohtusid juba 9. märtsil 1989 Soome kiriku peapiiskopi John Vikströmiga Turus, kuid EKN-i asutamist nad ei maininud.¹²⁹ Kuno Pajula mainis EKN-i asutamist 21.–23. augustil 1989 Soomes Kouvolas toimunud soome-ungari-eesti teoloogide konverentsil.¹³⁰

Eesti Kirikute Nõukogu asutamine ei kajastu aga EELK Konsistooriumi 1989. aasta protokollides. Küll on 28. juunil arutatud Kuno Pajula eestjuhtimisel koos assessorite H. Kuurme, E. Hiisjärve ja H. Tammuriga EELK esinduse määramist Eesti Kirikute Nõukogusse. EELK esinduseks kinnitati peapiiskop Kuno Pajula, assessor Peeter Kaldur ja õpetaja Einar Soone.¹³¹ EKN-i ja EKL-i vahelised suhted tulid seejärel loomulikult esile 21.–23. veebruaril 1989 Tallinnas toimunud vaimulike konverentsil, kus see teema huvitas just eriti

¹²² Vt. Õigeusu kiriklik kalender 1989. Tallinn, 1988; Õigeusu kiriklik kalender 1990. Tallinn, 1989.

¹²³ Heigo Ritsbeki informatsioon Riho Saardile 17.05.2007.

¹²⁴ Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 1989. Tallinn, 1989, lk. 61.

¹²⁵ S. Smirnov. Kirikute laste oikumeeniline kohtumine. – Rahva Hääle 19.02.1989; MPEÕKA ËEU 1984–1986–1989. Kommünikee 16.02.1989.

¹²⁶ Erik Jõksi ja Tauno Tederi intervjuu Kuno Pajulaga 21.09.2004.

¹²⁷ T. Salumäe. Kiriku hetkeseisust 1989. aastal. – VEKSA Kalender 1990. Tallinn, 1989, lk. 152.

¹²⁸ EELKKA Eesti Kirikute Nõukogu materjalid. Adam Kuczma an Rat der Kirchen in Estland 31.03.1989.

¹²⁹ SKHA KUT Matkaraportit 1989. Muistio Arkkipiispa John Vikströmin ja arkkipiispa Kuno Pajulan sekä seurueiden neuvotteluista torstaina 09.03.1989 Turun piispantalossa.

¹³⁰ K. Veem. Kolme kiriku teoloogide konverents. – Eesti Kirik 1990, nr. 1, lk. 10.

¹³¹ EELKKA EELK Konsistooriumi koosoleku protokollid 1989. Protokoll nr. 5, 28.06.1989.

¹³² SKHA KUT Matkaraportit 1989. Silja Forsberg ja Lorenz Grönvik. Raportti matkasta Eestin pappien Tallinnassa pidettyyn konferenssiin 21.–23.02.1989, 06.03.1989.

nooremaid.¹³² Kuid sellele suhtele ei antud selget vastust, vähemalt ei kajastu sellest midagi soomlaste raportis, kes muidu on olnud kõige suhtes väga tähelepanelikud. Kuno Pajula oli rõhutanud, et EKN võis teha oikumeenilist koostööd ka Eesti eksiilkirikuga.¹³³

Kuidas kajastas aga usuaegade volinik Rein Ristlaan EKN-i asutamist ja ülesandeid? Ta pidas uue konsultatiivse organi EKN-i loomist 1989. aasta kõige tähtsamaks kiriklikuks sündmuseks. EKN organiseeriti eesmärgiga luua vabariigis autoriteetne organ, mis kõigi kirikute nimel saaks välja öelda oma arvamused tähtsamates ühiskondlikes küsimustes. Esimesed kirikute esindajad kogunesid Kuremäele veebruaris, siis domineeris arvamus, et EKN saab vaid kirikutevaheliseks oikumeeniliseks organiks. Edaspidi, põhikirja loomise käigus formuleerus idee, et on vajalik luua kõiki kirikuid konsolideeriv e. ühendav organ. Nii ta ka formeerus, kusjuures põhikirja järgi saab otsuseid vastu võtta ainult ühehäälselt. EKN-i moodustavad kirikute keskused. Aasta jooksul kogunes nõukogu kuus¹³⁴ korda ja võeti vastu otsuseid suurte kiriklike pühade tähistamisest, religioosse kirjanduse jagamisest, religioossete organisatsioonide esindatusest meedias ja palju muud. Kõik EKN-i ettepanekud võeti vastu ENSV valitsuse poolt. Loeme, et EKN-i loomine avaldas olulist mõju kogu ENSV religioossete organisatsioonide tegevusele. Selle kõrval ei tohi märkimata jätta, et osa vaimulikest ja usklikest eelistasid palju avatumalt kui eelmistel aastatel poliitilist tegevust religioossete tegevusele. Astuti uute liikumiste ja parteide ridadesse. Neist olulisimaks kujunes Eesti Kristlik Demokraatlik Liit, mille juhatajaks on luterlane Illar Hallaste. Selle partei ca 300 liikme hulgas on kümme luteri pastorit.

Eesti Kodanike Komitee koosseisu kuulus Jaan Kiivit, üks autoriteetsemaid pastoreid. Mõned vaimulikud kuulusid Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Parteisse. Tuleb tunnistada, et 1989 aastal toimus ilmne poliitiline aktiviseerumine.¹³⁵

EKN-i asutamiseni viisid nii sisemised kui ka välised faktorid. Juhtiv roll selles kuulus aga mitte vaimule, vaid pigem siiski võimule, mis soovis tollaste ENSV kirikute ja koguduse liitude juhtides tekitatud näilise oma-initsiatiivi kaudu anda legitiimsioon võimu-aparatuuri poolt varasematel aastakümnetel vaimulikele kohustuslikus korras peale sunnitud konsultatiivsele koostööle. Mingis mõttes võiks seda võrrelda ja näha selles analoogiat Gorbatšovi-aegse perestroika uue liidulepingu pakkumisega endistele liiduvabariikidele, millega oleks legitimeeritud kogu Nõukogude okupatsiooni varasem periood ja pärand. EKN-i ristiadeks olid usuaegade volinik Rein Ristlaan ja metropoliit Aleksius.

Riho Saard

(1961)

Lõpetanud 1997. aastal Helsingi Ülikooli Teoloogiateaduskonna magistrina. Kaitses 2000. aastal Helsingi Ülikoolis doktorikraadi teoloogias kiriku ajaloo alal. Helsingi ja Joensuu ülikoolide kirikuajaloo dotsent. Töötab hetkel EELK Usuteaduse Instituudis ajaloolise õppetooli professorina. Avaldanud 12 monograafiat ja 15 teadusartiklit. Uurimisvaldkonnad: Eesti kiriku ja usuliikumiste ajalugu, Hiiumaa kultuurilugu, Soome ja Eesti kultuurikontaktid.

¹³³ "Rõhutati, et Eesti kirikute oikumeeniline nõukogu teeb tööd Eesti-siseselt, kuid see võiks teha ka koostööd Eesti eksiilkirikutega." SKHA KUT Matkaraportit 1989. Silja Forsberg ja Lorenz Grönvik. Raportti matkasta Eestin pappien Tallinnassa pidettyyn konferenssiin 21.–23.02.1989, 06.03.1989.

¹³⁴ Rein Ristlaan eksib. EKN pidas 1989. aastal kokku kümme töökoosolekut. Võimalik, et Ristlaan arvestas töökoosolekutena ainult neid, kus ta ka ise osales.

¹³⁵ UAVA Siseministeriumis. Aruanded ja ülevaated kirikute tegevuse kohta ENSV-s 1988–1990. Karp 5. T. nr. 3 (1990). R. Ristlaane 13.02.1990 koostatud aruanne NSVL MN Usuaegade Nõukogule.